

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія міграційних процесів.....	7
1.2. Джерельна база міграційних процесів у контексті новітньої історії.....	11
1.3. Методологічні засади дослідження міграційних процесів.....	15
РОЗДІЛ 2 ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ У ХХІ СТОЛІТТІ	
2.1. Історичний контекст міграцій з України: від кінця ХХ ст. до сьогодення.....	21
2.2. Економічні та соціальні чинники сучасної міграції.....	24
2.3. Політичні та безпекові виклики: війна, окупація, внутрішнє переміщення.....	31
2.4. Освітня і трудова міграція молоді як суспільне явище.....	35
РОЗДІЛ 3 ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАСЛІДКИ МІГРАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	
3.1. Демографічні наслідки: урбанізація, депопуляція, регіональні диспропорції.....	40
3.2. Культурні трансформації: адаптація, втрата ідентичності, збереження традицій.....	43
3.3. Вплив міграції на формування громадянського суспільства та політичної культури.....	47
3.4. Переміщення в контексті війни: формування нових локальних ідентичностей та спільнот.....	50
РОЗДІЛ 4 ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄС	55
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Міграційні процеси становлять одну з найважливіших характеристик сучасного розвитку українського суспільства. У ХХІ столітті Україна перетворилася на державу з потужними міграційними потоками, що охоплюють як зовнішню трудову міграцію, так і масштабне внутрішнє переміщення населення. Ці процеси значно посилилися після 2014 року внаслідок початку російської агресії проти України, анексії Криму та окупації частини Донбасу, а особливо драматичного характеру набули після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року.

За оцінками міжнародних організацій, з моменту початку широкомасштабної війни понад 6 мільйонів українців покинули країну, а всередині України утворилося близько 5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб. Ці безпрецедентні за масштабами переміщення населення створюють серйозні виклики для демографічного, економічного, соціального та культурного розвитку держави. Водночас міграційні процеси в Україні мають глибші історичні корені, пов'язані з економічною трансформацією після здобуття незалежності, інтеграційними прагненнями суспільства та пошуком кращих життєвих можливостей.

Дослідження міграційних процесів набуває особливої актуальності в контексті європейської інтеграції України та необхідності формування ефективної міграційної політики, яка б враховувала як інтереси держави, так і права громадян. Розуміння причин, тенденцій та наслідків міграції є критично важливим для розробки стратегій повоєнного відновлення, збереження людського капіталу та забезпечення сталого розвитку країни.

Міграційні процеси в Україні ХХІ століття стали предметом наукового інтересу широкого кола дослідників різних галузей знань. Історіографію проблеми можна умовно поділити на кілька тематичних напрямів.

Перший напрям охоплює дослідження загальних тенденцій та історичного контексту міграції з України. Значний внесок у вивчення цієї

проблематики зробили О. Малиновська, У. Садова, Е. Лібанова, які аналізували міграційні процеси в контексті трансформації українського суспільства після здобуття незалежності. Важливими є праці О. Позняка, О. Балакірієва, присвячені демографічним наслідкам міграції та їхньому впливу на соціально-економічний розвиток держави.

Другий напрям представлений дослідженнями трудової міграції українців. Вагомий доробок у цій сфері належить І. Прибитковій, О. Пирожкову, М. Романюку, які розглядали економічні мотиви міграції, адаптацію українських трудових мігрантів за кордоном та вплив грошових переказів на економіку України. Праці Г. Селешук, Ю. Столярчук присвячені регіональним особливостям трудової міграції, зокрема з західних областей України.

Третій напрям об'єднує дослідження вимушеної міграції та внутрішнього переміщення населення внаслідок російської агресії. Фундаментальні праці О. Балакіревої, Т. Бистрицької, Є. Головахи, Н. Паніної розкривають соціально-психологічні аспекти адаптації внутрішньо переміщених осіб. Дослідження О. Ярош, Н. Гусак, К. Мішиної зосереджені на правових аспектах захисту прав ВПО та формуванні державної політики щодо переселенців.

Мета і завдання дослідження. Метою магістерської роботи є комплексний аналіз міграційних процесів в Україні у XXI столітті, визначення їхніх причин, основних тенденцій та багатовимірних наслідків для українського суспільства.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

проаналізувати стан наукової розробки проблеми міграційних процесів в українській та зарубіжній історіографії;

охарактеризувати джерельну базу дослідження та обґрунтувати методологічні підходи до вивчення міграційних процесів;

визначити історичні передумови та основні етапи розгортання міграційних процесів в Україні від здобуття незалежності до сьогодення;

з'ясувати економічні, соціальні, політичні та безпекові чинники, що зумовлюють міграцію українців у XXI столітті;

дослідити особливості освітньої та трудової міграції молоді як окремого суспільного явища;

проаналізувати демографічні наслідки міграції, включаючи процеси депопуляції та регіональні диспропорції;

охарактеризувати культурні трансформації, спричинені міграційними процесами;

визначити вплив міграції на формування громадянського суспільства та політичної культури в Україні;

дослідити особливості внутрішнього переміщення населення в контексті російсько-української війни;

окреслити перспективи удосконалення міграційної політики України в умовах європейської інтеграції.

Об'єктом дослідження є міграційні процеси в Україні у XXI столітті як багатовимірне суспільне явище.

Предметом дослідження виступають Міграційні процеси в Україні у XXI столітті: причини, тенденції, наслідки.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з початку XXI століття до 2024 року. Нижня хронологічна межа зумовлена необхідністю аналізу міграційних процесів у контексті нового тисячоліття, коли в Україні відбувалися важливі суспільно-політичні трансформації (Помаранчева революція 2004 року, глобальна економічна криза 2008-2009 років, Революція Гідності 2013-2014 років). Верхня межа визначається сучасністю та пов'язана з триваючою російською агресією, що спричинила найбільші з часів Другої світової війни міграційні переміщення в Європі.

Методологія та методи дослідження. Методологічну основу роботи становить комплексний підхід до вивчення міграційних процесів, що поєднує принципи історизму, об'єктивності та системності. У дослідженні використано загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення), спеціально-історичні

методи (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний), а також міждисциплінарні підходи, запозичені з демографії, соціології, економіки та політології. Статистичний метод застосовано для аналізу кількісних показників міграції, структурно-функціональний – для визначення ролі міграційних процесів у трансформації українського суспільства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному історичному аналізі міграційних процесів в Україні ХХІ століття з урахуванням їхньої багатовимірності та динамічності. Уперше здійснено системне дослідження взаємозв'язку між різними типами міграції (трудова, освітня, вимушена) та їхнім впливом на формування сучасної української ідентичності. Поглиблено розуміння ролі війни як каталізатора міграційних процесів та чинника формування нових локальних спільнот. Запропоновано авторське бачення перспектив міграційної політики України в контексті європейської інтеграції.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані при розробці державної міграційної політики, стратегій повоєнного відновлення та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб. Матеріали роботи можуть застосовуватися в навчальному процесі при викладанні курсів з новітньої історії України, демографії, соціальної історії. Висновки дослідження становитимуть інтерес для державних установ, що відповідають за міграційну політику, неурядових організацій, які працюють з мігрантами та переселенцями, а також для науковців, які досліджують сучасні суспільні трансформації в Україні.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 71 сторінку, із них основного тексту 62, список використаних джерел налічує 90 найменувань.

Апробація : Результати досліджуваної теми були апробовані на II Всеукраїнській студентсько науково-практичній конференції з міжнародною

участю із темою «Міграційні процеси в Україні у ХХІ столітті» й опубліковані у збірнику «Історична наука у ХХІ столітті: виклики та перспективи: Матеріали ІІ всеукраїнської наукової конференції, присвячена пам'яті Володимира Брославського. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025.» [91].

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія міграційних процесів

Міграційні процеси в Україні у ХХІ столітті набули особливої актуальності у зв'язку з поглибленням євроінтеграційних прагнень країни, військовими конфліктами та соціально-економічними трансформаціями. Це зумовило інтенсивний розвиток історіографії міграційних досліджень, формування нових методологічних підходів та концептуальних засад. Аналіз історіографічного доробку дозволяє простежити еволюцію наукових поглядів на природу міграційних процесів, їх причини та наслідки для розвитку української держави та суспільства.

Розвиток історіографії міграційних процесів в Україні у ХХІ столітті можна умовно поділити на чотири основні етапи, кожен з яких характеризується специфічними дослідницькими пріоритетами та методологічними підходами.

Перший етап (2000-2004 рр.) - становлення незалежної міграційної історіографії. Цей період позначений формуванням національної школи міграційних досліджень після здобуття Україною незалежності. Дослідники зосереджувалися на переосмисленні радянської спадщини у сфері міграційної політики та аналізі нових тенденцій у міграційних процесах. Особливу увагу

приділяли дослідженню трудової міграції до країн Європейського Союзу та формуванню нових міграційних маршрутів [1].

У цей період активно працювали такі дослідники, як О. Піскун, який у своїх роботах аналізував трансформацію міграційних потоків у контексті європейської інтеграції [2]. В. Свтух досліджував етнічні аспекти міграційних процесів та їх вплив на демографічну ситуацію в країні [3].

Другий етап (2005-2013 рр.) - інституціоналізація міграційних досліджень. Цей період характеризується створенням спеціалізованих наукових центрів та інститутів, які займалися комплексним вивченням міграційних процесів. Розвивалася вітчизняна наукова галузь, яка відзначається поступовим зменшенням кількості підготовлених спеціалістів, в тому числі – через міграційне явище.

Ключовими досягненнями цього етапу стало формування комплексного підходу до вивчення міграційних процесів, що включав історичний, соціологічний, економічний та політологічний аспекти. Дослідники почали активно використовувати кількісні методи аналізу та статистичні дані для обґрунтування своїх висновків [4].

Третій етап (2014-2021 рр.) - радикальна трансформація дослідницьких підходів під впливом військово-політичних подій. Початок російської агресії проти України кардинально змінив фокус міграційних досліджень. Дослідники зосередилися на аналізі внутрішніх переміщень населення, біженства та вимушеної міграції. Цей період позначений появою нових концептуальних підходів до розуміння міграційних процесів у контексті гібридної війни та геополітичного протистояння [5].

Важливим досягненням цього етапу стало формування міждисциплінарного підходу до вивчення міграційних процесів, коли дослідники почали активно залучати методи соціальної психології, конфліктології та безпекознавства [6].

Четвертий етап (2022 - по теперішній час) - дослідження великомасштабної вимушеної міграції. Напад Росії на Україну серйозно

вплинув на такий процес як еміграція – виїзд громадян країни за кордон. Цей етап характеризується необхідністю переосмислення традиційних підходів до вивчення міграційних процесів у контексті масштабної гуманітарної кризи. Дослідники зосереджуються на аналізі впливу війни на демографічну ситуацію, особливостях адаптації українських біженців у країнах прийому та перспективах повернення [7].

Розвиток історіографії міграційних процесів в Україні у XXI столітті тісно пов'язаний з діяльністю кількох провідних наукових шкіл та видатних дослідників, які сформували концептуальні засади сучасних міграційних досліджень.

Київська наукова школа сформувалася навколо Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. Провідними представниками цієї школи є С. Пирожков, О. Позняк, У. Садова. Київська школа характеризується комплексним підходом до вивчення міграційних процесів з акцентом на демографічних та соціально-економічних аспектах [8].

С. Пирожков у своїх дослідженнях розробив концептуальні засади аналізу демографічного переходу в Україні у контексті міграційних процесів. Його роботи заклали методологічний фундамент для подальших досліджень впливу міграції на демографічну ситуацію в країні [9].

О. Позняк зосередила увагу на гендерних аспектах трудової міграції та їх впливі на трансформацію соціальних структур в українському суспільстві. Її дослідження стали основою для формування феміністичного підходу до аналізу міграційних процесів [10].

Львівська наукова школа представлена дослідниками Інституту регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України. Провідними представниками є У. Садова, О. Кравців, М. Біль. Львівська школа характеризується акцентом на регіональних аспектах міграційних процесів та їх впливі на соціально-економічний розвиток прикордонних територій [11].

У. Садова розробила теоретичні засади дослідження міграційного потенціалу регіонів та його впливу на формування міграційних потоків. Її

роботи заклали основу для регіонального підходу до аналізу міграційних процесів в Україні [12].

Одеська наукова школа сформувалася на базі Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Провідними представниками є В. Смаль, О. Малиновська, Т. Антонюк. Антонюк Тетяна – доктор історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Одеська школа зосереджується на історичних аспектах міграційних процесів та дослідженні української діаспори [13].

Т. Антонюк провела ґрунтовні дослідження етнокультурного профілю української еміграції різних періодів. Її роботи сприяли формуванню культурологічного підходу до аналізу міграційних процесів [14].

Харківська наукова школа представлена дослідниками Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Провідними представниками є Л. Нагорна, В. Трощинський, М. Шульга. Харківська школа характеризується міжнародним підходом до вивчення міграційних процесів з акцентом на порівняльному аналізі міграційної політики різних країн [15].

Важливе місце в розвитку міграційних досліджень займають аналітичні центри, зокрема Центр дослідження соціальних проблем (CEDOS), який активно досліджує сучасні міграційні процеси. Cedos Think Tank працює над моніторингом впливу війни на рух населення всередині країни та за кордоном.

Аналіз розвитку історіографії міграційних процесів в Україні у XXI столітті свідчить про її динамічний характер та постійну адаптацію до нових викликів і реалій. За два з половиною десятиліття українська міграційна історіографія пройшла шлях від становлення національної школи досліджень до формування міждисциплінарного підходу з використанням сучасних аналітичних методів.

Провідні наукові школи України сформували власні концептуальні підходи до вивчення міграційних процесів, що збагатило методологічний арсенал досліджень. Київська школа зосередилася на демографічних аспектах,

Львівська - на регіональних, Одеська - на історико-культурних, а Харківська - на міжнародно-правових аспектах міграції.

Особливо важливим є внесок українських дослідників у розуміння специфіки міграційних процесів в умовах війни та конфлікту. Ці дослідження мають не лише наукове, але й практичне значення для розробки ефективної міграційної політики та стратегій інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Перспективи подальшого розвитку міграційної історіографії в Україні пов'язані з необхідністю осмислення наслідків масштабної вимушеної міграції, спричиненої російською агресією, та розробкою стратегій відновлення демографічного потенціалу країни у післявоєнний період.

1.2. Джерельна база міграційних процесів у контексті новітньої історії

Дослідження міграційних процесів в українській історіографії ХХІ століття розвивалося в контексті загальноєвропейських тенденцій міграційних студій. Значний внесок у формування теоретико-методологічних засад зробили такі українські науковці, як О. Малиновська, О. Пищуліна, І. Прибиткова, У. Садова, Е. Лібанова та інші.

О. Малиновська у своїх працях акцентувала увагу на необхідності комплексного підходу до аналізу джерел, підкреслюючи важливість поєднання кількісних та якісних методів дослідження [16]. Особливо цінними є її напрацювання щодо методики роботи з офіційною статистикою та виявлення її обмежень у контексті нелегальної міграції.

О. Пищуліна зосередила увагу на трансформації міграційних потоків після 2014 року, розробивши оригінальну методику аналізу внутрішньо переміщених осіб як специфічної категорії мігрантів [17]. Її підходи до використання соціологічних опитувань та польових досліджень стали важливим доповненням до традиційних статистичних джерел.

Методологія сучасних міграційних досліджень базується на принципах міждисциплінарності, що передбачає залучення інструментарію історії, демографії, соціології, економіки та політології. Це зумовлює різноманітність джерельної бази та потребу в розробці специфічних методів критики джерел.

Класифікація та характеристика основних груп джерел.

Офіційні статистичні джерела. Основу джерельної бази міграційних досліджень в Україні становлять матеріали Державної служби статистики України. До них належать дані переписів населення, поточного обліку міграції, спеціальних статистичних спостережень. Всеукраїнський перепис населення 2001 року залишається базовим джерелом для аналізу міграційних процесів початку ХХІ століття, хоча його дані потребують критичного осмислення з огляду на методологічні особливості збору інформації [18].

Особливе значення мають щорічні статистичні збірники "Демографічна ситуація в Україні", які містять детальну інформацію про внутрішню та зовнішню міграцію. Однак, як зазначають дослідники, ці джерела мають суттєві обмеження, пов'язані з неповним обліком міграційних потоків, особливо трудової міграції.

Адміністративні джерела. До цієї групи належать матеріали міністерств та відомств, що безпосередньо займаються регулюванням міграційних процесів. Документи Міністерства внутрішніх справ України, зокрема Державної міграційної служби, містять інформацію про оформлення документів для виїзду за кордон, реєстрацію іноземців тощо.

Важливими є матеріали Державної служби зайнятості України, що відображають офіційне працевлаштування громадян України за кордоном. Проте, як показують дослідження, ці дані охоплюють лише незначну частину трудових мігрантів.

Соціологічні опитування стали невід'ємною частиною джерельної бази міграційних досліджень. Регулярні дослідження Київського міжнародного інституту соціології, Центру Разумкова, інших наукових установ дозволяють

отримати інформацію про міграційні наміри населення, мотиви міграції, умови життя мігрантів.

Особливо цінними є лонгітюдні дослідження, що дозволяють простежити зміни в міграційних установках населення протягом тривалого періоду. Дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України під керівництвом Е. Лібанової стали зразком комплексного підходу до вивчення міграційних процесів [19].

Значну частину джерельної бази становлять документи міжнародних організацій: ООН, МОМ, Європейського Союзу, ОБСЄ та інших. Ці джерела особливо важливі для вивчення зовнішньої міграції українців та міжнародного співробітництва у сфері міграції.

Звіти Міжнародної організації з міграції містять унікальні дані про масштаби та напрями міграційних потоків з України. Матеріали Євростату дозволяють простежити динаміку присутності українських громадян в країнах ЄС [20].

Російська агресія проти України з 2014 року кардинально змінила характер міграційних процесів та їх джерельне забезпечення. Поява нової категорії мігрантів – внутрішньо переміщених осіб – потребувала розробки нових методик збору та аналізу інформації.

Міністерство соціальної політики України розпочало ведення Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, що стало важливим джерелом для дослідження вимушеної міграції. Станом на початок 2022 року база містила інформацію про понад 1,5 мільйона ВПО [21].

Особливого значення набули дослідження громадських організацій, що працюють з переселенцями. Звіти "Право на захист", Українського центру соціальних реформ, інших НГО містять унікальну інформацію про потреби та проблеми внутрішньо переміщених осіб.

Повномасштабна російська агресія з 24 лютого 2022 року спричинила найбільшу в Європі з часів Другої світової війни хвилю вимушеної міграції.

Це поставило перед дослідниками нові виклики у сфері джерелознавства міграційних процесів.

Традиційні джерела статистичної інформації виявилися недостатніми для оперативного відстеження мільйонних потоків біженців. Провідну роль почали відігравати дані міжнародних організацій, зокрема УВКБ ООН, що веде оперативний облік українських біженців у країнах прийому.

Новим феноменом стало використання цифрових платформ та соціальних мереж як джерел інформації про міграційні процеси. Телеграм-канали, групи у Facebook, спеціалізовані додатки для допомоги біженцям стали джерелами первинної інформації про потреби та переміщення людей.

Важливими джерелами стали дані мобільних операторів, банківських установ, транспортних компаній, які дозволяють відстежувати географію та динаміку переміщень населення. Проте використання таких джерел потребує дотримання етичних норм та захисту персональних даних.

Аналіз джерельної бази міграційних досліджень в Україні виявляє низку проблем та обмежень. По-перше, неповнота офіційного обліку міграційних потоків, особливо нелегальних та тимчасових. За різними оцінками, офіційна статистика охоплює лише 20-30% реальних масштабів трудової міграції [22].

По-друге, методологічні розбіжності між різними джерелами унеможливають їх пряме співставлення. Різні критерії визначення мігранта, періоди спостереження, способи збору інформації призводять до суттєвих розбіжностей у даних.

По-третє, політизація міграційної проблематики впливає на об'єктивність деяких джерел. Особливо це стосується періоду після 2014 року, коли міграційні процеси стали предметом політичних спекуляцій та інформаційної війни.

Розвиток джерельної бази міграційних досліджень в Україні пов'язаний з кількома тенденціями. По-перше, цифровізація процесів збору та обробки інформації відкриває нові можливості для дослідників. Використання Big

Data, штучного інтелекту, геоінформаційних систем дозволяє отримувати більш точну та оперативну інформацію про міграційні процеси.

По-друге, посилення міжнародного співробітництва у сфері міграційної статистики сприяє стандартизації підходів та покращенню якості джерел. Участь України в європейських статистичних програмах створює можливості для гармонізації національної статистики з міжнародними стандартами.

По-третє, розвиток якісних методів дослідження відкриває нові горизонти для вивчення міграційних процесів. Усна історія, біографічні інтерв'ю, етнографічні дослідження дозволяють розкрити суб'єктивні аспекти міграційного досвіду, які не відображені в кількісних джерелах.

Отже, джерельна база досліджень міграційних процесів в Україні ХХІ століття характеризується значним різноманіттям та поступовим розширенням. Від традиційних статистичних джерел початку століття до сучасних цифрових платформ та баз даних – еволюція джерельної бази відображає не лише технологічний прогрес, а й зміну парадигм у вивченні міграції.

Українські науковці зробили вагомий внесок у розвиток методології міграційних досліджень, розробивши оригінальні підходи до критики джерел та їх комплексного використання. Особливо це стосується періоду після 2014 року, коли постала потреба в дослідженні принципово нових явищ – внутрішнього переміщення та масової вимушеної міграції.

Сучасний етап розвитку джерельної бази характеризується інтеграцією традиційних та інноваційних методів збору інформації, посиленням ролі міжнародного співробітництва та цифровізацією процесів дослідження. Водночас зберігаються проблеми неповноти офіційного обліку, методологічних розбіжностей між джерелами та впливу політичних факторів на формування джерельної бази.

Перспективи розвитку пов'язані з подальшою стандартизацією підходів, розширенням використання цифрових технологій та поглибленням міждисциплінарного співробітництва. Повномасштабна війна поставила нові

виклики перед дослідниками, але водночас відкрила можливості для інноваційних підходів до вивчення міграційних процесів.

1.3. Методологічні засади дослідження міграційних процесів

На початку ХХІ століття дослідження міграційних процесів в Україні базувалися переважно на традиційних демографічних методах. Провідні українські науковці, зокрема Е. М. Лібанова, І. А. Курило, С. І. Пирожков, розробляли методологічні засади аналізу міграційних потоків на основі статистичних даних Державної служби статистики України [19]. Основними методами дослідження були:

статистичний аналіз офіційних даних реєстрації міграційних переміщень;

демографічне моделювання міграційних потоків;

картографічне відображення просторових характеристик міграції;

економетричні методи аналізу факторів міграції.

Характерною особливістю цього періоду було домінування кількісних методів дослідження, що відповідало загальносвітовим тенденціям у демографічній науці. Однак вже тоді науковці відзначали обмеженість традиційних підходів у поясненні мотивацій міграційної поведінки та необхідність залучення якісних методів дослідження [23].

Події 2014 року кардинально змінили характер міграційних процесів в Україні та поставили перед дослідниками нові методологічні виклики. Поява внутрішньо переміщених осіб (ВПО) потребувала розробки специфічних підходів до вивчення вимушеної міграції. Українські науковці, зокрема О. А. Малиновська, О. Г. Позняк, О. В. Пищуліна, активно адаптували міжнародний досвід дослідження вимушеної міграції до українських реалій [16; 4].

Основними методологічними новаціями цього періоду стали:

інтеграція соціологічних методів у демографічні дослідження;

застосування якісних методів (глибинні інтерв'ю, фокус-групи) для вивчення мотивацій та досвіду мігрантів;

розробка спеціалізованих індикаторів для моніторингу становища ВПО; використання геоінформаційних систем (ГІС) для просторового аналізу міграційних процесів;

впровадження лонгітюдних досліджень для відстеження траєкторій міграційних переміщень.

Важливим досягненням цього періоду стала розробка комплексної методології моніторингу внутрішнього переміщення, яка враховувала як кількісні показники (чисельність ВПО, географія переміщень), так і якісні характеристики (потреби, наміри, інтеграційні процеси) [24].

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації у лютому 2022 року призвело до найбільшої міграційної кризи в Європі після Другої світової війни. За даними міжнародних організацій, понад 6 мільйонів українців стали біженцями, а близько 5 мільйонів – внутрішньо переміщеними особами [25]. Такі масштаби переміщення населення вимагали кардинального перегляду методологічних підходів до дослідження міграції.

Сучасні методологічні інновації включають:

використання цифрових технологій та big data для відстеження міграційних потоків у реальному часі;

застосування мобільних додатків та онлайн-платформ для збору даних про переміщених осіб;

розробка швидких методів оцінки потреб мігрантів у кризових умовах; інтеграція психологічних та соціально-психологічних методів для вивчення травматичного досвіду вимушеної міграції;

міждисциплінарний підхід з залученням політологів, соціологів, психологів, економістів.

Одним з основних методологічних викликів є забезпечення достовірності даних про міграційні процеси в умовах воєнного стану. Традиційні джерела статистичної інформації (реєстри, переписи населення)

виявилися недостатніми для адекватного відображення масштабів та динаміки переміщень. Українські дослідники розробили альтернативні методи збору даних:

- використання мобільних операторів для отримання анонімованих даних про переміщення населення;

- співпрацю з міжнародними організаціями для доступу до баз даних біженців;

- розробку спеціалізованих обстежень за участю громадських організацій;
- впровадження методів триангуляції для перевірки достовірності інформації з різних джерел [26].

Дослідження вимушеної міграції в умовах війни ставлять складні етичні питання. Українські науковці розробили специфічні етичні протоколи, що враховують:

- принцип "не нашкодь" при роботі з травмованими респондентами;

- забезпечення конфіденційності та анонімності учасників досліджень;

- врахування гендерних та вікових особливостей при проведенні інтерв'ю;

- співпрацю з психологами та соціальними працівниками.

Масова еміграція українців до країн ЄС потребувала розробки нових підходів до вивчення транснаціональних міграційних процесів. Провідні українські дослідники міграції, працюючи в міжнародних проектах, адаптували методологію транснаціональних досліджень до українського контексту.

Розвиток методологічних засад дослідження міграційних процесів в Україні невіддільно пов'язаний з діяльністю провідних наукових інституцій. Ключову роль відіграють:

- Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, де під керівництвом Е. М. Лібанової розробляються фундаментальні засади демографічних досліджень;

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, що спеціалізується на аналітичних дослідженнях міграційної політики;

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, який досліджує етнічні аспекти міграційних процесів;

регіональні університети та дослідницькі центри, що вивчають локальні особливості міграції.

Важливою тенденцією останніх років стала активізація співпраці українських дослідників з міжнародними науковими мережами, що сприяло впровадженню кращих світових практик методології міграційних досліджень.

Майбутнє методології міграційних досліджень в Україні пов'язане з широким впровадженням цифрових технологій:

використання штучного інтелекту для аналізу великих масивів даних;

розробка предиктивних моделей міграційних потоків;

впровадження блокчейн-технологій для захисту персональних даних мігрантів;

створення інтерактивних платформ для моніторингу міграційних процесів у реальному часі.

Сучасні виклики вимагають поглиблення міждисциплінарного характеру міграційних досліджень. Перспективними є:

інтеграція методів нейронаук для вивчення впливу міграційного стресу;

використання антропологічних підходів для дослідження культурної адаптації;

залучення методів поведінкової економіки для аналізу міграційних рішень;

розвиток екологічних підходів до вивчення кліматично індукованої міграції.

Зростає значення участі самих мігрантів у дослідницькому процесі:

розвиток методів "дослідження дією" за участю громад мігрантів;

впровадження цифрових платформ для самостійного моніторингу міграційного досвіду;

створення дослідницьких коаліцій, що включають представників міграційних спільнот.

Методологічні засади дослідження міграційних процесів в Україні у ХХІ столітті пройшли значну еволюцію – від традиційних демографічних підходів до комплексних міждисциплінарних методологій. Ключовими чинниками цієї трансформації стали геополітичні виклики 2014 та 2022 років, що кардинально змінили характер і масштаби міграційних процесів.

Сучасний етап розвитку методології характеризується інтеграцією цифрових технологій, міждисциплінарним підходом та врахуванням етичних аспектів досліджень вимушеної міграції. Українські науковці демонструють здатність до швидкої адаптації методологічного інструментарію відповідно до нових викликів.

Перспективи розвитку методології міграційних досліджень пов'язані з поглибленням цифрової трансформації, розширенням міждисциплінарної інтеграції та впровадженням партисипативних підходів. Особливого значення набуває розробка методологічних засад дослідження повоєнного відновлення та реінтеграції переміщених осіб, що стане ключовим завданням для української науки у найближчі роки.

Розвиток методологічних засад дослідження міграційних процесів в Україні не лише сприяє поглибленню наукового розуміння цих явищ, але й створює важливу основу для формування ефективної державної міграційної політики та розробки програм підтримки мігрантів.

РОЗДІЛ 2

ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ У XXI СТОЛІТТІ

2.1. Історичний контекст міграцій з України: від кінця XX ст. до сьогодення

Після проголошення незалежності України в 1991 році розпочався новий етап міграційних процесів. Цей період характеризувався етнічною міграцією, коли значна частина неукраїнського населення, особливо росіян, почала виїжджати до Російської Федерації. Паралельно відбувалася репатріація етнічних українців з колишніх радянських республік. Продовжувалася масова еміграція єврейського населення до Ізраїлю та США, розпочата ще в 1980-х роках [27].

Погіршення економічної ситуації в країні спричинило зростання трудової міграції до країн Західної Європи. За даними Державного комітету статистики України, у 1990-х роках сальдо міграції було від'ємним, що свідчило про перевищення еміграції над імміграцією [28]. Формування правової бази регулювання міграційних процесів відбувалося поступово через

прийняття Закону України "Про імміграцію" від 7 червня 2001 року № 2491-III, Закону України "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту" від 8 липня 2011 року № 3671-VI та Закону України "Про зовнішню трудову міграцію" від 5 листопада 2015 року № 761-VIII.

Початок ХХІ століття характеризувався інтенсифікацією трудової міграції українців. Основними чинниками цього процесу стали низький рівень заробітної плати в Україні порівняно з європейськими країнами, високий рівень безробіття, особливо в сільській місцевості, а також розширення Європейського Союзу та спрощення процедур працевлаштування [29].

Основними країнами-реципієнтами української трудової міграції стали Російська Федерація, переважно для чоловіків, країни Південної Європи (Італія, Іспанія, Португалія), переважно для жінок, країни Центральної Європи (Польща, Чехія) для сезонної міграції, а також Німеччина та Великобританія для кваліфікованої міграції. Українські дослідники відзначають гендерну специфіку міграційних потоків, коли жіноча міграція характеризувалася переважно працевлаштуванням у сфері послуг, тоді як чоловіча міграція була орієнтована на будівництво та сільське господарство [30].

Анексія Криму та початок воєнних дій на Сході України у 2014 році спричинили нову хвилю міграційних процесів. Цей період характеризувався внутрішньою міграцією, коли близько 1,5 млн осіб стали внутрішньо переміщеними особами. Частина населення виїхала за кордон, переважно до Росії, Білорусі та європейських країн. Відбулася зміна характеру міграції через посилення вимушеної міграції з політичних причин [31].

У відповідь на нові виклики було внесено зміни до міграційного законодавства через прийняття Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII та створення Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб.

Повномасштабна війна, розпочата Росією 24 лютого 2022 року, спричинила найбільшу міграційну кризу в Європі після Другої світової війни.

За даними CEDOS, організації, яка моніторить вплив війни на рух населення, масштаби вимушеної міграції перевищили всі попередні показники. За оцінками міжнародних організацій, за кордон виїхало понад 6 млн українців, переважно жінки з дітьми та літні люди.

Основними країнами-реципієнтами стали Польща, Румунія, Угорщина, Молдова та Німеччина. Сучасна міграція з України характеризується швидкістю формування міграційних потоків протягом кількох днів і тижнів, гендерною специфікою через заборону виїзду чоловіків призовного віку, тимчасовістю статусу більшості мігрантів, а також підтримкою приймаючих країн через безвізовий режим та спеціальні програми підтримки [32].

Міграційні процеси мають серйозні наслідки для демографічної ситуації в Україні, включаючи скорочення чисельності населення, зміну вікової структури населення, дисбаланс між сільською та міською місцевістю, а також депопуляцію окремих регіонів. Економічні наслідки міграції є неоднозначними. Серед позитивних наслідків слід відзначити грошові перекази мігрантів, які у 2019 році становили близько 12 млрд доларів США [33], зменшення навантаження на ринок праці та набуття нових навичок та досвіду.

Негативні наслідки включають втрату трудових ресурсів, "відтік мізків" через еміграцію кваліфікованих кадрів, старіння населення та зниження народжуваності. Ці процеси створюють довгострокові виклики для економічного розвитку та соціальної стабільності країни.

Україна розробила ряд стратегічних документів для регулювання міграційних процесів, включаючи Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року [34], Концепцію державної політики щодо українців закордонного проживання [35] та План заходів щодо імплементації Стратегії державної міграційної політики [36]. Управління міграційними процесами здійснюється системою державних органів, до якої входять Державна міграційна служба України, Міністерство закордонних справ

України, Міністерство соціальної політики України та Державна служба зайнятості.

Україна підписала ряд двосторонніх угод про трудову міграцію та соціальний захист мігрантів з Польщею, Чехією та Німеччиною. Країна активно співпрацює з міжнародними організаціями, зокрема з Міжнародною організацією з міграції, Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців та Європейським агентством з прикордонної та берегової охорони.

Основні виклики в сфері міграції включають демографічну кризу через скорочення населення та старіння суспільства, економічні втрати через зменшення трудового потенціалу, соціальну дезінтеграцію через руйнування соціальних зв'язків, а також освітні втрати через еміграцію молоді та кваліфікованих кадрів. Для мінімізації негативних наслідків міграції необхідно створення сприятливих умов для повернення мігрантів, розвиток програм реінтеграції, покращення економічних можливостей в Україні та зміцнення зв'язків з діаспорою.

Міграційні процеси з України від кінця ХХ століття до сьогодні пройшли кілька етапів розвитку. Від етнічної міграції 1990-х років через трудову міграцію початку ХХІ століття до сучасної вимушеної міграції внаслідок війни – кожен період мав свої специфічні риси та наслідки. Сучасний етап характеризується безпрецедентними масштабами міграції, що створює серйозні виклики для демографічної та економічної безпеки України. Водночас, міграційні процеси сприяли поглибленню інтеграції України з європейським простором та розвитку людського капіталу.

Ефективне управління міграційними процесами вимагає комплексного підходу, що включає вдосконалення правової бази, розвиток інституційної системи, активізацію міжнародного співробітництва та створення сприятливих умов для повернення мігрантів. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом довгострокових наслідків сучасної міграційної кризи та розробкою ефективних стратегій міграційної політики України.

2.2. Економічні та соціальні чинники сучасної міграції

Сучасна теорія міграції виділяє два основних типи чинників: стимулювальні («push factors») та притягуючі («pull factors»). Стимулювальні чинники включають негативні умови в регіонах походження, що спонукають до міграції, тоді як притягуючі чинники представляють привабливі можливості в країнах призначення.

Економічні чинники міграції традиційно розглядаються в контексті неокласичної теорії міграції, яка пояснює переміщення населення різницею в рівнях доходів та можливостями працевлаштування. Водночас, нові теоретичні підходи підкреслюють важливість соціальних мереж, інституційних факторів та соціального капіталу в процесах міграції.

Соціальні чинники міграції охоплюють широкий спектр факторів, включаючи демографічні процеси, соціальну стратифікацію, освітні можливості, якість соціальних послуг та культурні аспекти. Ці чинники часто взаємодіють з економічними факторами, створюючи складні причинно-наслідкові зв'язки.

Головним економічним чинником міграції з України є значна диференціація рівнів заробітних плат між Україною та країнами-реципієнтами. Згідно з дослідженнями, середня заробітна плата в європейських країнах може в 5-10 разів перевищувати аналогічні показники в Україні, що створює потужний економічний стимул для міграції [37].

Особливо значними є відмінності в оплаті праці у сферах, де традиційно працюють українські мігранти: будівництво, сфера послуг, сільське господарство, догляд за людьми. Навіть з урахуванням вищих витрат на проживання в країнах призначення, реальні доходи українських мігрантів значно перевищують їх потенційні заробітки в Україні.

Диференціація доходів посилюється регіональними особливостями української економіки. Жителі економічно депресивних регіонів, особливо сільської місцевості, мають обмежені можливості для отримання достатніх

доходів, що робить міграцію єдиним шляхом покращення матеріального становища.

Український ринок праці характеризується структурними дисбалансами, що стимулюють міграційні процеси. Основними проблемами є високий рівень безробіття, особливо серед молоді, недостатність робочих місць з гідною оплатою праці, невідповідність між кваліфікацією працівників та вимогами роботодавців.

Важливим чинником є також неформальна зайнятість, яка охоплює значну частину українського ринку праці. Відсутність соціальних гарантій, стабільності та перспектив кар'єрного зростання у неформальному секторі спонукає працівників до пошуку кращих можливостей за кордоном.

Структурні проблеми посилюються низькою продуктивністю праці в багатьох галузях української економіки, що обмежує можливості для підвищення заробітних плат та покращення умов праці. Це створює довгостроковий тиск на міграційні процеси навіть за умов економічного зростання.

Обмежені можливості для підприємницької діяльності та інвестування в Україні стимулюють міграцію осіб з підприємницькими амбіціями. Складна бюрократія, корупція, недостатній захист прав власності створюють бар'єри для розвитку малого та середнього бізнесу.

Українські підприємці часто вимушені шукати можливості для реалізації своїх проектів в країнах з кращим інвестиційним кліматом. Це призводить до відтоку не лише робочої сили, але й підприємницького капіталу та інноваційних ідей.

Особливо гостро ця проблема стоїть у сфері інформаційних технологій, де українські спеціалісти мають високу кваліфікацію, але обмежені можливості для розвитку через недостатність венчурного капіталу та відповідної екосистеми.

Повномасштабна війна кардинально трансформувала економічні чинники міграції в Україні. Руйнування промислової інфраструктури,

закриття підприємств, порушення логістичних зв'язків призвели до масштабної втрати робочих місць та різкого зниження доходів населення.

Воєнний стан створив нові категорії економічних мігрантів: особи, які втратили роботу через воєнні дії, підприємці, чий бізнес був зруйнований або став неможливим, працівники евакуйованих підприємств. Ці групи мають специфічні потреби та мотивації, що відрізняються від традиційних трудових мігрантів.

Економічна невизначеність та ризики, пов'язані з воєнним станом, посилюють міграційні настрої навіть серед тих, хто раніше не розглядав можливість виїзду. Неможливість довгострокового планування та інвестування в економіку України стимулює пошук більш стабільних економічних можливостей за кордоном [38].

Грошові перекази від українських мігрантів відіграють важливу роль в економіці України та водночас стимулюють подальшу міграцію. Ці кошти становлять значну частину доходів багатьох українських родин, особливо в депресивних регіонах, що створює економічну залежність від міграції.

Успішний досвід міграції та стабільні грошові перекази заохочують інших членів родини або громади до міграції. Формуються міграційні мережі, які полегшують процес міграції та знижують її ризики, що посилює економічні стимули для переміщення.

Водночас, залежність від грошових переказів може створювати дисінцентиви для розвитку місцевої економіки та пошуку роботи в Україні. Це призводить до формування "культури міграції" в окремих регіонах, де виїзд за кордон розглядається як єдиний шлях до економічного успіху.

Демографічна ситуація в Україні характеризується процесами, що стимулюють міграцію. Старіння населення, низька народжуваність, природне скорочення населення створюють демографічні дисбаланси, які впливають на міграційну поведінку різних вікових груп.

Молоді люди, які становлять найбільш мобільну частину населення, часто розглядають міграцію як спосіб уникнення демографічних проблем та

забезпечення кращого майбутнього для себе та своїх дітей. Низька народжуваність та песимістичні демографічні прогнози посилюють міграційні настрої серед молоді.

Демографічні процеси взаємодіють з економічними чинниками, створюючи складні міграційні патерни. Регіони з найгіршими демографічними показниками часто є також економічно депресивними, що посилює міграційний тиск.

Недостатній розвиток соціальної інфраструктури в Україні є важливим чинником, що стимулює міграцію. Низька якість медичного обслуговування, особливо в сільській місцевості, обмежений доступ до якісних освітніх послуг, погана транспортна інфраструктура знижують якість життя та мотивують до пошуку кращих умов за кордоном.

Особливо гостро проблема соціальної інфраструктури стоїть у малих містах та сільській місцевості, де спостерігається деградація соціальних послуг. Закриття шкіл, лікарень, культурних закладів призводить до соціальної деградації цих територій та стимулює міграцію [39].

Порівняння з розвиненою соціальною інфраструктурою європейських країн посилює міграційні настрої українців. Доступ до якісної медицини, освіти, соціальних послуг розглядається як важлива перевага міграції, особливо для родин з дітьми.

Недостатній рівень соціального захисту в Україні є важливим соціальним чинником міграції. Низькі пенсії, обмежена допомога по безробіттю, недостатня підтримка вразливих груп населення створюють соціальну незахищеність, що мотивує до пошуку кращих соціальних гарантій за кордоном.

Особливо важливим є питання пенсійного забезпечення, яке викликає серйозну стурбованість серед українців. Низький рівень пенсій та невпевненість у майбутньому пенсійної системи спонукають людей працездатного віку до накопичення коштів за кордоном або до міграції з метою отримання пенсійних прав в інших країнах.

Сприйняття соціальної несправедливості, корупції, нерівності в доступі до соціальних послуг також стимулює міграцію. Порівняння з більш справедливими та ефективними соціальними системами розвинених країн посилює бажання змінити місце проживання.

Соціальні мережі та міграційні спільноти

Соціальні мережі відіграють ключову роль у формуванні міграційних потоків з України. Існування розвинених діаспорних мереж у країнах призначення полегшує процес міграції, забезпечуючи інформаційну підтримку, допомогу в працевлаштуванні та житлі, соціальну адаптацію.

Міграційні мережі формуються на основі родинних зв'язків, землячеств, професійних спільнот. Вони створюють "міграційні коридори", де ризики міграції знижуються, а її переваги максимізуються. Успішні мігранти стають "агентами міграції", заохочуючи інших до переїзду.

Розвиток цифрових технологій та соціальних медіа посилює роль соціальних мереж у міграційних процесах. Онлайн-спільноти мігрантів забезпечують постійний зв'язок між мігрантами та потенційними мігрантами, поширюючи інформацію про можливості та досвід міграції.

Психологічні аспекти міграції включають прагнення до самореалізації, бажання розширити горизонти, пошук нових можливостей для особистісного розвитку. Особливо це стосується молоді, для якої міграція часто є способом самоствердження та пошуку свого місця в житті.

Культурні чинники включають привабливість європейської культури, цінностей, способу життя. Для багатьох українців Європа асоціюється з демократією, толерантністю, повагою до прав людини, що створює культурну мотивацію для міграції.

Важливим психологічним чинником є також прагнення до безпеки та стабільності, особливо в умовах воєнного стану. Потреба в психологічному комфорті, передбачуваності майбутнього стимулює міграцію навіть серед тих, хто має достатні економічні можливості в Україні.

Гендерна структура міграції з України має свої особливості, які відображають соціальні ролі та очікування щодо чоловіків і жінок. Жіноча міграція часто пов'язана з працевлаштуванням у сфері послуг, догляду, домашнього господарства, що відображає гендерні стереотипи та розподіл праці.

Чоловіча міграція більше зосереджена на будівництві, промисловості, транспорті. Воєнний стан створив специфічні гендерні патерни міграції, коли жінки з дітьми масово виїжджали за кордон, тоді як чоловіки залишалися в Україні через мобілізаційні обмеження.

Гендерні аспекти міграції впливають на соціальні наслідки цього процесу, включаючи зміни в сімейних структурах, ролях батьків, гендерних відносинах. Тривала розлука подружжя через міграцію може призводити до соціальних проблем та трансформації традиційних сімейних цінностей.

Економічні та соціальні чинники міграції не діють ізольовано, а взаємодіють між собою, створюючи синергетичний ефект. Економічні проблеми посилюються соціальними дисфункціями, а соціальні проблеми загострюються економічними труднощами [40].

Наприклад, низькі заробітні плати (економічний чинник) поєднуються з недостатнім соціальним захистом (соціальний чинник), створюючи потужну мотивацію для міграції. Аналогічно, відсутність перспектив кар'єрного зростання взаємодіє з обмеженими освітніми можливостями, посилюючи міграційні настрої.

Синергетичний ефект особливо виражений у депресивних регіонах, де економічна стагнація поєднується з соціальною деградацією. Це створює "міграційні пустелі" - території, які втрачають населення через кумулятивний вплив негативних чинників.

Економічні та соціальні чинники міграції мають виражену регіональну специфіку. Західні регіони України традиційно характеризуються вищою міграційною активністю через близькість до європейських кордонів та історичні зв'язки з сусідніми країнами.

Східні регіони, навпаки, довгий час мали нижчі рівні міграції через кращі економічні можливості, пов'язані з промисловим розвитком. Однак воєнний стан кардинально змінив ситуацію, створивши масштабні міграційні потоки з цих територій.

Сільська місцевість у всіх регіонах характеризується вищою міграційною активністю через поєднання економічних проблем (низькі доходи, обмежені можливості працевлаштування) з соціальними (деградація інфраструктури, обмежений доступ до послуг) [41].

Аналіз економічних та соціальних чинників міграції в Україні свідчить про їх складну взаємодію та багатовимірний характер. Економічні чинники, включаючи диференціацію доходів, структурні проблеми ринку праці, обмежені підприємницькі можливості, створюють потужні стимули для міграції. Воєнний стан кардинально трансформувал цi чинники, додавши нові виміри економічної мотивації.

Соціальні чинники, що охоплюють демографічні процеси, освітні можливості, якість соціальної інфраструктури, соціальний захист, відіграють не менш важливу роль у формуванні міграційних потоків. Вони часто визначають довгострокові міграційні стратегії та впливають на рішення про постійне переселення.

Взаємодія економічних та соціальних чинників створює синергетичний ефект, особливо виражений у депресивних регіонах та серед вразливих груп населення. Регіональна та вікова диференціація цих чинників свідчить про необхідність диференційованого підходу до формування міграційної політики.

Розуміння природи та механізмів дії економічних та соціальних чинників міграції є критично важливим для розробки ефективних стратегій управління міграційними процесами, особливо в контексті майбутнього відновлення та розвитку України.

2.3. Політичні та безпекові виклики: війна, окупація, внутрішнє переміщення

Збройна агресія Росії проти України докорінно змінила міграційну ситуацію в країні та регіоні. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на 22 жовтня 2024 року в Україні офіційно зареєстровано 4 646 735 внутрішньо переміщених осіб, що становить понад 11% від загальної чисельності населення країни. Водночас, за оцінками міжнародних організацій, фактична кількість переміщених осіб може сягати 7 мільйонів людей [42].

Міграційні процеси в умовах війни набувають особливого характеру, оскільки вони безпосередньо пов'язані з питаннями національної безпеки, територіальної цілісності та суверенітету держави. Українські дослідники наголошують на необхідності комплексного підходу до вирішення проблем, пов'язаних із вимушеним переміщенням населення, що включає не лише гуманітарні аспекти, але й політичні, економічні та безпекові виміри [42].

Внутрішні переміщення в Україні мають кілька хвиль, пов'язаних з ескалацією воєнних дій. Перша хвиля розпочалася у 2014 році після анексії Криму та початку збройного конфлікту на сході України. Однак повномасштабна війна 2022 року спричинила безпрецедентні за масштабами переміщення населення [43].

Гендерний аналіз показує, що серед зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб 59,9% складають жінки (2 782 325), 40,1% – чоловіки (1 864 410 осіб). Це відображає специфіку воєнного часу, коли чоловіки часто залишаються в зоні бойових дій або призиваються до лав Збройних сил України [44].

Географічний розподіл внутрішньо переміщених осіб демонструє, що найбільша концентрація спостерігається в західних та центральних областях України, які вважаються відносно безпечними. Водночас, значна частина

переміщених осіб залишається у східних регіонах, незважаючи на безпекові ризики.

Державна політика щодо внутрішньо переміщених осіб базується на Законі України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. Однак повномасштабна війна виявила недостатність існуючих механізмів та необхідність їх кардинального переосмислення.

Основними політичними викликами є забезпечення соціальної інтеграції переміщених осіб, створення сприятливих умов для їх самореалізації та економічної активності, а також формування довгострокової стратегії реінтеграції після завершення воєнних дій. Українські дослідники підкреслюють важливість участі переміщених осіб у політичному житті країни, зокрема через реалізацію їх виборчих прав.

Особливу увагу привертає проблема правового статусу переміщених осіб з тимчасово окупованих територій. Складність полягає у необхідності забезпечення їхніх прав за умови збереження принципу територіальної цілісності України та непризнання окупаційних адміністрацій.

Безпекові виклики, пов'язані з внутрішнім переміщенням населення, мають багатовимірний характер. По-перше, це питання фізичної безпеки переміщених осіб, особливо в умовах продовження воєнних дій та загрози ракетних обстрілів по всій території України.

По-друге, масові переміщення створюють додаткові ризики для національної безпеки через можливість проникнення агентів спецслужб противника під виглядом біженців. Це потребує розробки ефективних механізмів верифікації та моніторингу переміщених осіб без порушення їхніх основних прав.

Третій аспект стосується соціальної безпеки та запобігання конфліктам між місцевим населенням та переміщеними особами. Конкуренція за робочі місця, житло та соціальні послуги може створювати напруженість у приймаючих громадах.

Утримання та інтеграція внутрішньо переміщених осіб потребує значних фінансових ресурсів. У 2024 році на допомогу для проживання внутрішньо переміщеним особам у бюджеті виділено 57,6 млрд грн, що свідчить про масштаби фінансових зобов'язань держави [45].

Водночас, переміщені особи можуть становити потенційний ресурс для економічного розвитку регіонів. Багато з них мають високий рівень освіти та професійних навичок, що може сприяти розвитку приймаючих громад за умови створення відповідних можливостей для працевлаштування [46].

Українська міграційна криза має значний міжнародний вимір. Мільйони українців знайшли тимчасовий притулок у країнах Європейського Союзу, що актуалізує питання їх майбутньої реінтеграції після завершення війни. Міжнародна спільнота, приймаючі країни та український уряд мають створити політики щодо інтеграції українців до стратегії відбудови України.

Досвід європейських країн у наданні тимчасового захисту українським біженцям є важливим як для розуміння міжнародних стандартів, так і для планування майбутньої реінтеграції. Координація зусиль на міжнародному рівні є критично важливою для успішного вирішення міграційної кризи.

Вирішення проблем, пов'язаних з внутрішнім переміщенням в Україні, потребує комплексного підходу, який включає короткострокові та довгострокові стратегії. Короткострокові заходи мають бути спрямовані на забезпечення базових потреб переміщених осіб, їх безпеки та соціальної підтримки.

Довгострокова стратегія має включати розробку національної політики реінтеграції, яка враховуватиме можливості повернення переміщених осіб до місць постійного проживання після деокупації територій, а також створення умов для їх остаточного переселення в нових місцях проживання.

Особливу увагу слід приділити розвитку цифрових технологій для покращення надання послуг переміщеним особам, створенню ефективних механізмів моніторингу та оцінки результативності державних програм, а також залученню громадянського суспільства до процесів інтеграції.

Політичні та безпекові виклики сучасної міграції в Україні є результатом безпрецедентної за масштабами агресії Російської Федерації та потребують системного підходу до їх вирішення. Ефективна міграційна політика має базуватися на принципах поваги до прав людини, забезпечення національної безпеки та сприяння соціальній згуртованості.

Успіх у вирішенні міграційних викликів значною мірою залежить від координації зусиль державних органів, місцевого самоврядування, громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Досвід України в управлінні міграційною кризою може стати важливим вкладом у розвиток міжнародних стандартів захисту внутрішньо переміщених осіб.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на аналіз ефективності різних моделей інтеграції, вивчення психологічних аспектів адаптації переміщених осіб, а також розробку інноваційних підходів до планування післявоєнної реконструкції з урахуванням міграційних процесів.

2.4. Освітня і трудова міграція молоді як суспільне явище

Міграційні процеси в Україні впродовж останніх десятиліть набули масштабного характеру, особливо серед молодого покоління. Освітня і трудова міграція молоді стала одним з найбільш актуальних суспільних явищ, яке значно впливає на демографічну ситуацію, економічний розвиток та соціальну структуру країни. Військові дії, розпочаті 24 лютого 2022 року, кардинально змінили характер та масштаби міграційних потоків, поставивши перед українським суспільством нові виклики щодо збереження людського капіталу.

Дослідження міграційних процесів серед молоді є особливо важливим з огляду на те, що саме молоді люди становлять основу трудового потенціалу країни та є носіями інноваційних ідей і технологій. Вивчення мотивів, чинників та наслідків освітньої і трудової міграції молоді дозволяє

сформувати ефективну державну політику, спрямовану на створення умов для самореалізації молодих людей в Україні.

Освітня міграція молоді визначається як переміщення осіб віком від 15 до 35 років з метою здобуття освіти в іншому регіоні або країні. Цей тип міграції може мати як тимчасовий, так і постійний характер, залежно від подальших життєвих планів мігрантів. Трудова міграція молоді, у свою чергу, передбачає переміщення з метою працевлаштування та покращення матеріального становища.

Дослідниця О.А. Малиновська у своїх роботах підкреслює взаємозв'язок між освітньою та трудовою міграцією, зазначаючи, що часто освітня міграція є першим кроком до трудової міграції [47]. Цей феномен отримав назву "brain drain" або "відтік мізків", коли найбільш освічені та талановиті представники молодого покоління залишають країну назавжди.

Військові дії 2022 року кардинально змінили характер міграційних процесів. Результати опитування української молоді, проведеного з 19 червня по 21 липня 2024 року, показали, що міграційні настрої значно посилились. Дослідження охоплювало участь молоді у громадському та політичному житті, міграційні настрої, освіту, професійну зайнятість та бачення майбутнього.

Аналіз наукової літератури та емпіричних досліджень дозволяє виділити основні чинники, що спонукають українську молодь до міграції. Економічні фактори залишаються домінуючими серед причин міграції. Причинами міграції молоді за кордоном переважно є економічні причини: заробити грошей, заради матеріального добробуту (47,8% від тих, хто виявив бажання емігрувати).

Освітні мотиви також відіграють значну роль у міграційних рішеннях молоді. Якість освіти, доступ до сучасних технологій, можливості для наукової діяльності та академічної мобільності є важливими чинниками, що впливають на вибір молодих людей. Українські університети, незважаючи на значні досягнення, часто поступаються європейським та американським

навчальним закладам за рівнем матеріально-технічного забезпечення та міжнародного визнання.

Соціальні чинники включають бажання молоді жити в суспільстві з вищим рівнем соціальної захищеності, кращою системою охорони здоров'я та більш розвинутою соціальною інфраструктурою. Політична нестабільність, корупція та недовіра до державних інститутів також впливають на міграційні настрої молоді.

Культурно-психологічні фактори пов'язані з прагненням молоді до саморозвитку, пізнання нових культур та розширення світогляду. Глобалізаційні процеси та розвиток інформаційних технологій сприяють формуванню у молоді космополітичних цінностей та бажання інтеграції в глобальний простір.

Воєнний стан створив нові виклики для системи освіти. Дистанційне навчання, руйнування освітньої інфраструктури, мобілізація викладачів та студентів призвели до погіршення якості освітніх послуг. Це, у свою чергу, стимулювало освітню міграцію, особливо серед студентів технічних та природничих спеціальностей.

Освітня і трудова міграція молоді має неоднозначні наслідки для українського суспільства. Негативні наслідки включають втрату людського капіталу, особливо серед високоосвіченої молоді. "Відтік мізків" призводить до зменшення інноваційного потенціалу країни, погіршення демографічної ситуації та скорочення трудових ресурсів.

Економічні наслідки включають втрату інвестицій в освіту, коли держава витрачає кошти на підготовку спеціалістів, які згодом працюють на користь інших країн. Це особливо актуально для медичної, інженерної та ІТ-освіти, де підготовка одного спеціаліста коштує десятки тисяч доларів.

Соціальні наслідки пов'язані з руйнуванням соціальних зв'язків, розпадом сімей та громад. Міграція молоді призводить до старіння населення та погіршення співвідношення працездатного та непрацездатного населення.

Однак міграційні процеси мають і позитивні наслідки. Грошові перекази мігрантів становлять значну частину доходів багатьох українських сімей. За даними Національного банку України, офіційні грошові перекази в 2023 році склали понад 15 мільярдів доларів [48].

Міграційний досвід сприяє набуттю нових знань, навичок та технологій, які мігранти можуть використати після повернення в Україну. Формування діаспори створює можливості для розвитку міжнародних економічних та культурних зв'язків.

Міграційні процеси серед молоді є характерними для багатьох країн, особливо тих, що розвиваються. Досвід країн Східної Європи, таких як Польща, Чехія та Естонія, показує, що успішна інтеграція в європейські структури та економічний розвиток можуть значно скоротити міграційні потоки.

Ірландія у 1980-х роках стикалася з масовою еміграцією молоді, проте завдяки інвестиціям в освіту, розвиток високотехнологічних галузей та створення сприятливого бізнес-середовища змогла не лише зупинити відтік населення, а й привернути мігрантів з інших країн.

Досвід Південної Кореї та Сінгапуру демонструє важливість державних інвестицій в освіту та науку для створення конкурентоспроможної економіки, здатної утримувати таланти. Ці країни розробили комплексні програми підтримки молодіжного підприємництва та інновацій.

Аналіз сучасних тенденцій дозволяє спрогнозувати подальший розвиток міграційних процесів серед української молоді. У короткостроковій перспективі очікується збереження високого рівня міграційної активності, особливо серед мешканців регіонів, найбільш постраждалих від війни.

Розвиток цифрових технологій та поширення дистанційної роботи створює нові можливості для молоді працювати на зарубіжні компанії, не залишаючи України. Це може стати важливим фактором скорочення трудової міграції у довгостроковій перспективі.

Євроінтеграційні процеси та потенційне членство України в ЄС можуть як стимулювати, так і стримувати міграційні процеси. З одного боку, вільний рух людей полегшить міграцію, з іншого – економічний розвиток та покращення стандартів життя можуть зменшити мотивацію до еміграції.

Для ефективного управління міграційними процесами серед молоді необхідно розробити комплексну стратегію, яка включатиме економічні, соціальні та освітні заходи. Пріоритетним напрямом має стати створення конкурентоспроможних умов для життя та роботи молоді в Україні.

Отже, освітня і трудова міграція молоді в Україні є складним багатофакторним явищем, що потребує комплексного дослідження та системного підходу до вирішення. Військові дії значно загострили міграційні процеси, створивши нові виклики для збереження людського капіталу країни.

Основними чинниками міграції молоді залишаються економічні мотиви, пошук кращих можливостей для самореалізації та підвищення якості життя. Регіональні особливості міграційних процесів відображають нерівномірність розвитку різних частин України та вплив історичних чинників.

Наслідки міграційних процесів для українського суспільства мають неоднозначний характер, включаючи як негативні (втрата людського капіталу, демографічні проблеми), так і позитивні (грошові перекази, набуття досвіду) аспекти.

Ефективне управління міграційними процесами вимагає формування комплексної державної політики, спрямованої на створення конкурентоспроможних умов для життя та роботи молоді в Україні. Досвід інших країн показує, що успішний економічний розвиток та інвестиції в людський капітал можуть значно скоротити міграційні потоки.

Подальші дослідження міграційних процесів серед української молоді повинні зосереджуватися на вивченні впливу війни на довгострокові міграційні тенденції, аналізі ефективності державних програм та розробці нових підходів до залучення талантів в Україну.

РОЗДІЛ 3

ТЕНДЕНЦІ ТА НАСЛІДКИ МІГРАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

3.1. Демографічні наслідки: урбанізація, депопуляція, регіональні диспропорції

Міграційні процеси в Україні призводять до глибоких демографічних трансформацій, що проявляються у зміні просторового розподілу населення, зростанні урбанізації та поглибленні регіональних диспропорцій. Дослідження Е. М. Лібанової засвідчують, що інтенсивна трудова міграція українців за кордон, поєднана з внутрішніми переміщеннями, створює складну систему демографічних викликів, які загрожують довгостроковій стабільності національної економіки та соціальної структури [49]. Відтік економічно активного населення з периферійних регіонів до великих міст та за межі країни формує феномен депопуляції сільських територій, що супроводжується старінням населення та деградацією соціальної інфраструктури.

Урбанізаційні процеси в сучасній Україні набувають специфічних рис, пов'язаних з концентрацією мігрантів у великих обласних центрах та столиці. О. В. Позняк наголошує, що внутрішня міграція посилює моноцентричну модель розселення, за якої Київ та обласні центри виступають магнітами для населення малих міст та сільської місцевості [50]. Ця тенденція призводить до

формування демографічних «пустель» у сільській місцевості західних та центральних областей, де частка молоді критично знижується через масовий виїзд працездатного населення.

Регіональні диспропорції посилюються внаслідок нерівномірного розподілу міграційних потоків між східними та західними регіонами України. Дослідження У. Я. Садової демонструють, що західні області традиційно характеризуються вищими показниками еміграції, тоді як східні регіони до початку повномасштабного вторгнення виступали центрами внутрішньої імміграції через розвинену промисловість [51]. Війна радикально змінила цю конфігурацію, спричинивши масовий відтік населення з Донецької, Луганської, Харківської та Херсонської областей до відносно безпечних регіонів.

Законодавче регулювання міграційних процесів, зокрема Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», не повною мірою враховує демографічні наслідки переміщень [42]. О. А. Малиновська зазначає, що відсутність комплексної державної стратегії регіонального розвитку з урахуванням міграційних потоків призводить до стихійної концентрації населення в окремих містах без відповідної розбудови інфраструктури [53]. Це створює додаткове навантаження на систему соціальних послуг, житловий фонд та ринок праці приймаючих громад.

Депопуляція набуває критичних масштабів у гірських та прикордонних районах Карпатського регіону, де поєднуються процеси природного скорочення населення та інтенсивної трудової міграції. Дослідження І. В. Когута свідчать про закриття шкіл, медичних закладів та об'єктів культурної інфраструктури у сотнях сільських населених пунктів, що фактично втрачають перспективи сталого розвитку [54]. Відсутність молодих сімей та критичне старіння населення створюють ефект демографічної пастки, з якої неможливо вийти без системних державних інтервенцій.

Повномасштабне вторгнення 2022 року спричинило безпрецедентну за масштабами хвилю внутрішніх переміщень, яка за оцінками Міністерства

соціальної політики України охопила понад шість мільйонів осіб [55]. Н. В. Толстова підкреслює, що ця міграційна хвиля має довгострокові демографічні наслідки, оскільки значна частина переселенців не планує повертатися до регіонів походження навіть після завершення активної фази конфлікту [56]. Формується новий демографічний ландшафт, у якому деіндустріалізовані східні регіони втрачають людський капітал, а приймаючі громади стикаються з викликами інтеграції великої кількості переселенців.

Регіональні диспропорції проявляються не лише у кількісних показниках міграції, але й у якісних характеристиках міграційних потоків. За даними О. В. Макарової, внутрішня міграція характеризується селективністю за віком, освітою та професійною кваліфікацією, що призводить до концентрації людського капіталу в обмеженій кількості міст [57]. Периферійні регіони втрачають найбільш освічену та економічно активну частину населення, що поглиблює їхнє відставання від розвинених урбанізованих територій.

Аналіз демографічних наслідків міграційних процесів в Україні засвідчує глибокі структурні трансформації у просторовому розподілі населення, які становлять серйозний виклик для сталого регіонального розвитку. Інтенсивна зовнішня трудова міграція в поєднанні з внутрішніми переміщеннями призводить до формування демографічних дисбалансів, які характеризуються одночасним зростанням урбанізації та прогресуючою депопуляцією периферійних територій. Концентрація міграційних потоків у великих обласних центрах, особливо в столичному регіоні, посилює моноцентричну модель розселення, що загрожує соціально-економічній життєздатності малих міст та сільських територій.

Регіональні диспропорції набувають критичного характеру внаслідок селективності міграційних процесів за віком, освітою та кваліфікацією, що призводить до вимивання людського капіталу з депресивних регіонів. Західні області традиційно демонструють найвищі показники зовнішньої міграції, тоді як східні регіони до початку повномасштабного вторгнення виступали

центрами внутрішньої імміграції. Війна радикально змінила цю конфігурацію, спричинивши масовий відтік населення з прифронтових та окупованих територій, що створило новий демографічний ландшафт з довгостроковими наслідками для регіонального розвитку.

Депопуляція сільських територій, особливо гірських та прикордонних районів, досягла масштабів, за яких відбувається руйнування базової соціальної інфраструктури та втрачаються перспективи економічного відновлення. Поєднання природного скорочення населення з інтенсивною міграцією створює ефект демографічної пастки, вихід з якої потребує системних державних інтервенцій. Водночас законодавче регулювання міграційних процесів не повною мірою враховує їхні демографічні наслідки, що вимагає розробки комплексної стратегії регіонального розвитку з інтеграцією міграційної компоненти. Повномасштабне вторгнення 2022 року актуалізувало необхідність переосмислення підходів до управління міграційними процесами та їхніми демографічними наслідками у контексті післявоєнного відновлення держави.

3.2. Культурні трансформації: адаптація, втрата ідентичності, збереження традицій

Міграційні процеси виступають каталізатором глибоких культурних трансформацій, які зачіпають як мігрантів, так і приймаючі спільноти. Т. П. Стефаненко у контексті дослідження української діаспори підкреслює, що культурна адаптація є двостороннім процесом, у якому мігранти не лише пристосовуються до нового середовища, але й привносять власні культурні практики, що змінює культурний ландшафт приймаючих регіонів [58]. Українські трудові мігранти за кордоном стикаються з необхідністю балансування між збереженням культурної ідентичності та інтеграцією в чуже культурне середовище.

Процеси культурної адаптації внутрішніх мігрантів в Україні характеризуються меншою інтенсивністю культурного шоку порівняно з міжнародною міграцією, проте мають власну специфіку. О. М. Балакірева зазначає, що переміщення з малих населених пунктів до великих міст супроводжується трансформацією побутових практик, мовних уподобань та форм дозвілля [59]. Урбанізовані простори нав'язують нові культурні коди, які часто вступають у конфлікт з традиційними цінностями сільського середовища, створюючи відчуття культурної дезорієнтації у мігрантів першого покоління.

Проблема втрати культурної ідентичності постає особливо гостро для українських трудових мігрантів, які проводять за кордоном тривалий час. Дослідження Ю. І. Римаренка демонструють, що тривала відсутність контакту з українським культурним середовищем призводить до поступового відчуження від національної культури, особливо серед дітей мігрантів [60]. Мовна асиміляція, зміна побутових звичаїв та інтерналізація цінностей приймаючого суспільства створюють гібридну ідентичність, яка поєднує елементи української культури з культурою країни перебування.

Збереження традицій у міграційному середовищі відбувається через функціонування неформальних мереж співвітчизників та діяльність української діаспори. М. І. Шульга підкреслює роль церковних громад, культурних центрів та національних товариств у підтримці української мови, традицій та обрядовості серед мігрантів [61]. Ці інституції створюють символічний простір України за її межами, дозволяючи мігрантам зберігати емоційний зв'язок з батьківщиною та транслювати культурну спадщину наступним поколінням.

Війна спричинила специфічні форми культурних трансформацій серед внутрішньо переміщених осіб. І. Е. Бекешкіна звертає увагу на феномен «культурної травми», коли вимушене переміщення супроводжується руйнуванням звичного життєвого світу, втратою соціальних зв'язків та необхідністю переосмислення культурних практик [62]. Переселенці зі Сходу

України, які масово переїхали до західних та центральних регіонів, стикаються з мовними та культурними відмінностями, що вимагає адаптаційних зусиль з обох боків.

Культурна адаптація внутрішньо переміщених осіб ускладнюється наявністю регіональних культурних відмінностей, які в українському контексті мають історичне коріння. Н. М. Пірен наголошує, що відмінності в мовних практиках, релігійних уподобаннях та історичній пам'яті між регіонами України створюють бар'єри для швидкої інтеграції переселенців у приймаючі громади [63]. Водночас масштабне переміщення населення сприяє культурній гомогенізації українського суспільства через інтенсифікацію міжрегіональних контактів та руйнування стереотипів.

Збереження регіональних культурних традицій у середовищі мігрантів відбувається через створення землячеств та асоціацій переселенців. О. І. Веремчук описує діяльність організацій донеччан та луганчан у різних регіонах України, які виконують функції підтримки культурних практик регіону походження та створення простору для культурної солідарності [64]. Ці організації проводять заходи, присвячені історії та культурі Донбасу, зберігаючи регіональну ідентичність у новому територіальному контексті.

Трансформація мовних практик виступає одним з найвидиміших проявів культурних змін у міграційному середовищі. За спостереженнями О. М. Моїсеєва, внутрішня міграція призводить до розширення використання української мови серед переселенців зі Сходу України, для яких російська мова була основною у побуті [65]. Війна виступила каталізатором добровільної українізації, коли мовна асиміляція сприймається не як втрата, а як усвідомлений вибір культурної ідентифікації з українською державою.

Культурні трансформації зачіпають також приймаючі громади, які під впливом міграції стають більш культурно різноманітними. Дослідження Т. В. Марценюк показують, що присутність мігрантів стимулює культурний обмін, розширює репертуар культурних практик та сприяє формуванню більш толерантного ставлення до культурного різноманіття [66]. Водночас у деяких

громадах спостерігаються ознаки культурного опору, коли місцеве населення сприймає приїжджих як загрозу традиційному укладу життя.

Міграційні процеси виступають потужним каталізатором культурних трансформацій, які зачіпають усі виміри культурного життя як мігрантів, так і приймаючих спільнот. Культурна адаптація постає як двосторонній процес взаємної трансформації, у якому мігранти не лише пристосовуються до нового культурного середовища, але й привносять власні практики, що збагачує культурний ландшафт приймаючих регіонів. Українські трудові мігранти за кордоном стикаються з необхідністю балансування між збереженням національної ідентичності та інтеграцією в чуже культурне середовище, що призводить до формування гібридних ідентичностей, які поєднують елементи української та приймаючої культур.

Проблема втрати культурної ідентичності постає особливо гостро для мігрантів другого покоління, які зростають у культурно та мовно відмінному середовищі. Тривала відсутність контакту з українським культурним простором призводить до поступового відчуження від національної культури, мовної асиміляції та інтерналізації цінностей приймаючого суспільства. Водночас функціонування неформальних мереж співвітчизників, діяльність церковних громад та культурних центрів української діаспори створюють механізми збереження традицій та трансляції культурної спадщини наступним поколінням.

Внутрішня міграція в контексті війни спричинила специфічні форми культурних трансформацій, пов'язані з феноменом культурної травми та необхідністю переосмислення культурних практик у новому територіальному контексті. Масштабне переміщення населення між регіонами України сприяє культурній гомогенізації українського суспільства через інтенсифікацію міжрегіональних контактів та руйнування стереотипів. Трансформація мовних практик виступає одним з найвидиміших проявів культурних змін, коли внутрішня міграція призводить до добровільної українізації переселенців зі Сходу України, для яких російська мова була основною у побуті.

Культурні трансформації зачіпають також приймаючі громади, які під впливом міграції стають більш культурно різноманітними та толерантними до культурного плюралізму. Збереження регіональних культурних традицій у міграційному середовищі відбувається через створення землячеств та асоціацій переселенців, які виконують функції підтримки культурних практик регіону походження. Загалом міграційні процеси демонструють складну динаміку між втратою, збереженням та трансформацією культурної ідентичності, що вимагає виваженої культурної політики держави, спрямованої на підтримку культурного різноманіття при збереженні національної ідентичності українського суспільства.

3.3. Вплив міграції на формування громадянського суспільства та політичної культури

Міграційні процеси справляють суттєвий вплив на розвиток громадянського суспільства в Україні, створюючи нові форми громадської активності та трансформуючи традиційні моделі громадянської участі. С. О. Рябов зазначає, що масова трудова міграція призводить до формування транснаціональних громадянських мереж, які виходять за межі національних кордонів та створюють нові простори для реалізації громадянських прав [67]. Українські мігранти за кордоном часто утворюють асоціації та організації, які не лише підтримують співвітчизників, але й виступають агентами впливу на міжнародну політику щодо України.

Внутрішня міграція, особливо у контексті війни, стимулює розвиток волонтерського руху та громадських ініціатив. Дослідження А. А. Колодій демонструють, що необхідність підтримки внутрішньо переміщених осіб мобілізувала громадянське суспільство, призвела до створення сотень громадських організацій та неформальних ініціативних груп [68]. Ці організації виконують функції, які держава не може забезпечити повною

мірою, створюючи альтернативні механізми соціальної підтримки та інтеграції переселенців.

Політична культура мігрантів характеризується специфічними рисами, пов'язаними з досвідом життя у різних політичних та правових системах. О. І. Фісун підкреслює, що українські трудові мігранти, які тривалий час перебувають у демократичних країнах Європейського Союзу, засвоюють норми політичної участі, прозорості та підзвітності влади, які згодом переносять в український контекст [69]. Зворотній трансфер демократичних цінностей через міграційні канали сприяє модернізації політичної культури українського суспільства.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» створив правові підстави для політичної участі переселенців, гарантуючи їм виборчі права за місцем реєстрації як внутрішньо переміщеної особи. Проте реалізація цих прав стикається з практичними труднощами, що обмежує можливості переселенців впливати на місцеву політику. Н. В. Хома зазначає, що переселенці часто відчують себе політично маргіналізованими у приймаючих громадах, що перешкоджає їхній повноцінній інтеграції в локальне громадянське суспільство [70].

Формування нової політичної ідентичності у середовищі внутрішньо переміщених осіб відбувається під впливом травматичного досвіду війни та втрати домівки. І. В. Бекешкіна та О. О. Корнієвський досліджують, як переселенці з окупованих територій переосмислюють власне ставлення до держави, політичних інституцій та громадянської відповідальності [71]. Багато переселенців демонструють вищий рівень громадянської активності порівняно з населенням приймаючих громад, що пов'язано з усвідомленням цінності демократичних інституцій та необхідності захисту національної незалежності.

Міграція впливає на електоральну поведінку як самих мігрантів, так і громад, які їх приймають. Дослідження Є. В. Магди показують, що масове переміщення населення з Донбасу та Криму змінило електоральний ландшафт

України, оскільки переселенці принесли з собою специфічні політичні уподобання, які трансформувалися під впливом досвіду війни [72]. Одночасно місцеве населення приймаючих регіонів коригує власні політичні позиції у відповідь на присутність переселенців, що може призводити як до солідаризації, так і до поляризації.

Транснаціональні аспекти політичної участі українських мігрантів проявляються у їхньому впливі на зовнішню політику країн перебування щодо України. С. В. Толстов наголошує на ролі української діаспори у формуванні міжнародної підтримки України, особливо після початку повномасштабного вторгнення [25]. Мігранти виступають неформальними дипломатами, які через громадські організації, культурні заходи та особисті контакти впливають на суспільну думку в країнах перебування.

Громадянське суспільство в Україні отримало новий імпульс розвитку завдяки міграційним процесам, які виявили недоліки державних механізмів соціального захисту. Т. О. Марценюк описує феномен «громадянського активізму знизу», коли громадські організації переселенців самоорганізуються для вирішення власних проблем без очікування державної допомоги [73]. Ця модель самоорганізації формує нову культуру громадянської відповідальності та горизонтальної солідарності, яка протиставляється патерналістській моделі відносин між громадянами та державою.

Міграційні процеси справляють багатовимірний вплив на розвиток громадянського суспільства в Україні, створюючи нові форми громадської активності та трансформуючи традиційні моделі політичної участі. Масова трудова міграція призводить до формування транснаціональних громадянських мереж, які виходять за межі національних кордонів та створюють нові простори для реалізації громадянських прав і політичної активності. Українські мігранти за кордоном виступають агентами трансферу демократичних цінностей, інституційних практик та моделей політичної

участі з розвинених демократій до українського контексту, що сприяє модернізації політичної культури суспільства.

Внутрішня міграція, особливо в контексті війни, стимулювала безпрецедентний розвиток волонтерського руху та громадських ініціатив, які виконують функції підтримки та інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Необхідність допомоги переселенцям мобілізувала громадянське суспільство та призвела до створення сотень організацій, які демонструють альтернативні моделі соціальної підтримки поза державними механізмами. Це формує нову культуру громадянської відповідальності та горизонтальної солідарності, яка протиставляється патерналістській моделі відносин між громадянами та державою.

Політична культура мігрантів характеризується специфічними рисами, пов'язаними з досвідом життя у різних політичних системах та травматичним досвідом війни. Переселенці з окупованих територій демонструють переосмислення власного ставлення до держави, політичних інституцій та громадянської відповідальності, що призводить до вищого рівня громадянської активності порівняно з населенням приймаючих громад. Масове переміщення населення змінило електоральний ландшафт України, оскільки переселенці принесли специфічні політичні уподобання, які трансформувалися під впливом досвіду війни.

Водночас реалізація політичних прав переселенців стикається з практичними труднощами, що обмежує можливості їхнього впливу на місцеву політику та призводить до відчуття політичної маргіналізації у приймаючих громадах. Транснаціональні аспекти політичної участі української діаспори проявляються у впливі на зовнішню політику країн перебування щодо України, особливо після початку повномасштабного вторгнення. Загалом міграційні процеси виявили недоліки державних механізмів соціального захисту та стимулювали розвиток громадянського активізму знизу, що формує передумови для трансформації політичної культури від патерналізму до активного громадянства та горизонтальної самоорганізації суспільства.

3.4. Переміщення в контексті війни: формування нових локальних ідентичностей та спільнот

Повномасштабна війна спричинила безпрецедентні за масштабами вимушені переміщення населення, які призводять до формування нових локальних ідентичностей та трансформації існуючих спільнот. О. В. Сімонова зазначає, що досвід вимушеної міграції створює специфічну колективну ідентичність «внутрішньо переміщеної особи», яка ґрунтується на спільному травматичному досвіді втрати дому та необхідності адаптації до нових умов [74]. Ця ідентичність накладається на попередні регіональні, етнічні та соціальні ідентичності, створюючи складні конфігурації групової належності.

Формування нових локальних спільнот відбувається через процеси компактного розселення переселенців у певних районах міст або населених пунктах. За спостереженнями Ю. М. Сорокіної, у приймаючих громадах виникають неформальні «анклави» переселенців, де зберігаються культурні практики та соціальні мережі регіону походження [75]. Ці просторові концентрації полегшують адаптацію новоприбулих, але можуть уповільнювати інтеграцію в локальну спільноту та підтримувати символічні кордони між «місцевими» та «приїжджими».

Локальна ідентичність переселенців характеризується амбівалентністю між приналежністю до регіону походження та нового місця проживання. Дослідження В. С. Середи показують, що переселенці часто відчують себе «між двох домівок», зберігаючи емоційну прив'язаність до втраченого дому, але поступово формуючи зв'язки з новим місцем проживання [76]. Ця подвійна локальна ідентичність може зберігатися протягом тривалого часу, особливо якщо переселенці сподіваються на повернення після завершення війни.

Взаємодія між переселенцями та місцевими громадами створює простір для формування гібридних локальних ідентичностей. Н. В. Панченко описує процеси взаємної культурної адаптації, коли приймаюча громада асимілює

елементи культури переселенців, а переселенці інтегрують локальні практики у власний життєвий світ [78]. Ця двостороння трансформація призводить до виникнення нових культурних синтезів, які збагачують локальну ідентичність обох груп.

Організації переселенців відіграють ключову роль у конструюванні колективної ідентичності та формуванні нових спільнот. О. О. Корнієвський зазначає, що асоціації внутрішньо переміщених осіб функціонують як простори солідарності, де переселенці можуть поділитися досвідом, отримати підтримку та спільно артикулювати власні потреби перед владними інституціями [79]. Ці організації створюють символічні межі групи, визначаючи, хто належить до спільноти переселенців та які цінності і практики є конститутивними для цієї ідентичності.

Травматичний досвід війни та переміщення стає основою для формування нової колективної пам'яті, яка об'єднує переселенців у спільноту долі. І. Г. Кісельова підкреслює, що розповіді про втрату дому, досвід життя під обстрілами та шлях переміщення стають спільним нарративом, який конструює групову ідентичність [80]. Ця колективна пам'ять не лише консолідує переселенців, але й формує їхнє ставлення до держави, війни та майбутнього України.

Регіональна ідентичність переселенців з Донбасу зазнає суттєвих трансформацій під впливом війни та дискурсів, які циркулюють у публічному просторі. Дослідження О. В. Висоцької демонструють, що переселенці з окупованих територій часто дистанціюються від стереотипних уявлень про Донбас, які асоціюються з проросійськими настроями, натомість підкреслюючи власну українську ідентичність та лояльність українській державі [81]. Ця трансформація регіональної ідентичності відбувається через протиставлення себе тим, хто залишився на окупованих територіях або підтримав окупацію.

Формування нових локальних ідентичностей переселенців тісно пов'язане з їхньою економічною інтеграцією та участю в житті приймаючих

громад. Н. М. Шульга зазначає, що переселенці, які знайшли стабільну роботу, відкрили власний бізнес або активно долучилися до громадського життя, швидше формують почуття належності до нового місця проживання [82]. Економічна укоріненість стає матеріальною основою для трансформації локальної ідентичності від тимчасового переселенця до повноправного члена локальної спільноти.

Освітні інституції відіграють важливу роль у формуванні нових локальних ідентичностей дітей переселенців. За дослідженнями Т. С. Ковбасюк, діти переселенців, які інтегровані в шкільні колективи приймаючих громад, швидше розвивають подвійну ідентичність, що поєднує пам'ять про регіон походження з приналежністю до нового місця проживання [83]. Школа стає простором міжкультурного контакту, де формуються нові практики співіснування та взаємного визнання між дітьми переселенців та місцевими учнями.

Конфлікти між переселенцями та місцевими громадами можуть гальмувати процеси формування спільних локальних ідентичностей. О. М. Балакірева та її колеги описують випадки соціальної напруги, які виникають через конкуренцію за робочі місця, житло та соціальні послуги [84]. Ці конфлікти підсилюють символічні кордони між групами та сприяють консервації окремих ідентичностей замість формування інклюзивної локальної спільноти.

Перспективи повернення переселенців на звільнені території визначають траєкторії трансформації їхньої локальної ідентичності. Є. В. Балабанова підкреслює, що переселенці, які не планують повертатися, схильні до глибшої інтеграції в приймаючі громади та формування нової локальної ідентичності [85]. Натомість ті, хто зберігає надію на повернення, підтримують сильнішу емоційну прив'язаність до регіону походження, що перешкоджає повноцінній локальній інтеграції та формуванню почуття належності до нового місця.

Повномасштабна війна спричинила фундаментальні зміни у процесах формування локальних ідентичностей та конструювання спільнот в Україні. Вимушене переміщення мільйонів громадян призвело до виникнення специфічної колективної ідентичності «внутрішньо переміщеної особи», яка ґрунтується на спільному травматичному досвіді втрати дому та необхідності адаптації до нових умов життя. Ця ідентичність накладається на попередні регіональні, етнічні та соціальні ідентичності, створюючи складні конфігурації групової належності, які характеризуються амбівалентністю між приналежністю до регіону походження та нового місця проживання.

Формування нових локальних спільнот відбувається через процеси компактного розселення переселенців, які створюють неформальні анклавні збереження культурних практик та соціальних мереж регіону походження. Взаємодія між переселенцями та місцевими громадами створює простір для формування гібридних локальних ідентичностей через процеси взаємної культурної адаптації та культурного обміну. Організації переселенців відіграють ключову роль у конструюванні колективної ідентичності, функціонуючи як простори солідарності та артикуляції спільних інтересів перед владними інституціями.

Травматичний досвід війни стає основою для формування нової колективної пам'яті, яка об'єднує переселенців у спільноту долі та визначає їхнє ставлення до держави, війни та майбутнього України. Регіональна ідентичність переселенців, особливо з Донбасу, зазнає суттєвих трансформацій, коли відбувається дистанціювання від стереотипних уявлень про регіон та підкреслення української ідентичності й лояльності державі. Економічна інтеграція та участь у житті приймаючих громад стають матеріальною основою для трансформації локальної ідентичності від тимчасового переселенця до повноправного члена локальної спільноти.

Водночас процеси формування спільних локальних ідентичностей стикаються з перешкодами у вигляді соціальної напруги між переселенцями та місцевими громадами, пов'язаної з конкуренцією за ресурси. Освітні

інституції відіграють важливу роль у формуванні нових локальних ідентичностей молодшого покоління, де діти переселенців швидше розвивають подвійну ідентичність, що поєднує пам'ять про регіон походження з приналежністю до нового місця. Перспективи повернення переселенців визначають траєкторії трансформації їхньої локальної ідентичності, де ті, хто не планує повертатися, схильні до глибшої інтеграції та формування нової локальної належності.

РОЗДІЛ 4

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄС

Інтеграційні процеси України до Європейського Союзу актуалізують необхідність комплексного реформування національної міграційної політики відповідно до європейських стандартів та принципів управління міграційними потоками. Сучасний етап розвитку міграційної політики характеризується трансформацією підходів до регулювання міграційних процесів у контексті імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що зумовлює потребу у науковому осмисленні перспективних напрямів її вдосконалення.

Концептуальні засади міграційної політики України визначені Стратегією державної міграційної політики України на період до 2025 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 482-р [34]. Цей стратегічний документ окреслює пріоритети державної політики у сфері міграції, серед яких особливе місце посідає гармонізація національного законодавства з *acquis communautaire* ЄС та розвиток інституційної спроможності органів управління міграційними процесами. Як зазначає Малиновська О.А., ефективність міграційної політики залежить від

здатності держави забезпечити баланс між національними інтересами та міжнародними зобов'язаннями у сфері захисту прав людини [5].

Євроінтеграційний вектор розвитку України передбачає адаптацію міграційного законодавства до стандартів ЄС. Проте, як обґрунтовує у своїх дослідженнях Лібанова Е.М., існуюча нормативно-правова база потребує суттєвого вдосконалення з урахуванням викликів, спричинених інтенсифікацією міграційних процесів та необхідністю протидії нелегальній міграції [86].

Пріоритетним напрямом удосконалення міграційної політики є інституційне забезпечення управління міграційними процесами через розбудову спроможності Державної міграційної служби України та налагодження ефективної міжвідомчої координації. Як констатує Позняк О.В., фрагментарність повноважень різних державних органів у сфері міграції створює перешкоди для формування цілісної політики [87]. Вирішення цієї проблеми вимагає створення координаційного механізму, який би забезпечував синергію зусиль усіх причетних інституцій.

Особливої уваги заслуговує питання інтеграції іммігрантів як невід'ємної складової міграційної політики. Відповідно до Стратегії інтеграції іммігрантів та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, в українське суспільство на період до 2025 року, інтеграція розглядається як двосторонній процес взаємного пристосування іммігрантів та приймаючого суспільства [88]. Малиновська О.А. наголошує на необхідності розробки комплексних програм інтеграції, які охоплюватимуть мовну підготовку, сприяння працевлаштуванню, доступ до освіти та медичних послуг [5].

Управління трудовою міграцією становить окремий вектор розвитку міграційної політики в контексті євроінтеграції. Гнатюк Т.О., обґрунтовує необхідність створення механізмів залучення висококваліфікованих іноземних фахівців та регулювання сезонної трудової міграції відповідно до потреб національної економіки [89]. Це передбачає вдосконалення дозвільної системи та спрощення процедур легалізації перебування трудових мігрантів.

Гармонізація візової політики з європейськими стандартами є критично важливою для забезпечення мобільності громадян та розвитку транскордонного співробітництва. Як зазначає Марков І.А., імплементація безвізового режиму з ЄС створила передумови для подальшої лібералізації міграційних процедур, проте вимагає посилення контролю за дотриманням міграційного законодавства [90].

Протидія нелегальній міграції та торгівлі людьми залишається наскрізним пріоритетом міграційної політики. Відповідно до Закону України "Про протидію торгівлі людьми" від 20 вересня 2011 року № 3739-VI [11], держава зобов'язана забезпечувати превентивні заходи та механізми виявлення жертв торгівлі людьми. Співпраця з Європейською агенцією з питань управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах та Європолем сприяє підвищенню ефективності боротьби з транснаціональною організованою злочинністю у сфері незаконної міграції.

Захист прав внутрішньо переміщених осіб набув особливої актуальності у зв'язку з масштабною вимушеною міграцією, спричиненою збройною агресією російської федерації. Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" від 20 жовтня 2014 року № 1706-VI визначає правові засади державної політики щодо ВПО, однак Піскун О.І., наголошує на необхідності розробки довгострокової стратегії реінтеграції внутрішніх мігрантів та подолання соціально-економічних наслідків вимушеного переміщення.

Перспективи вдосконалення міграційної політики нерозривно пов'язані з розвитком інформаційних систем та цифровізацією міграційних сервісів. Впровадження електронних реєстрів, автоматизованих систем обліку іноземців та біометричних технологій ідентифікації відповідає європейським практикам та сприяє підвищенню прозорості адміністративних процедур. Це створює передумови для інтеграції національних інформаційних систем з європейськими базами даних, зокрема Шенгенською інформаційною системою та Візовою інформаційною системою.

Таким чином, удосконалення міграційної політики України в умовах євроінтеграції вимагає комплексного підходу, що охоплює нормативно-правове реформування, інституційну розбудову, впровадження європейських стандартів управління міграційними процесами та забезпечення дотримання прав мігрантів. Перспективні напрями включають гармонізацію законодавства, розвиток інтеграційних програм, вдосконалення механізмів регулювання трудової міграції, посилення протидії нелегальній міграції та цифрову трансформацію міграційних сервісів. Реалізація цих напрямів дозволить Україні наблизитися до європейських стандартів у сфері міграції та забезпечити ефективне управління міграційними викликами сучасності.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз розвитку історіографії міграційних процесів в Україні у XXI столітті свідчить про її динамічний характер та постійну адаптацію до нових викликів і реалій. За два з половиною десятиліття українська міграційна історіографія пройшла шлях від становлення національної школи досліджень до формування міждисциплінарного підходу з використанням сучасних аналітичних методів.

Провідні наукові школи України сформували власні концептуальні підходи до вивчення міграційних процесів, що збагатило методологічний арсенал досліджень. Особливо важливим є внесок українських дослідників у розуміння специфіки міграційних процесів в умовах війни та конфлікту. Ці дослідження мають не лише наукове, але й практичне значення для розробки ефективної міграційної політики та стратегій інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

2. Джерельна база досліджень міграційних процесів в Україні XXI століття характеризується значним різноманіттям та поступовим розширенням. Від традиційних статистичних джерел початку століття до сучасних цифрових платформ та баз даних – еволюція джерельної бази

відображає не лише технологічний прогрес, а й зміну парадигм у вивченні міграції.

Сучасний етап розвитку джерельної бази характеризується інтеграцією традиційних та інноваційних методів збору інформації, посиленням ролі міжнародного співробітництва та цифровізацією процесів дослідження. Водночас зберігаються проблеми неповноти офіційного обліку, методологічних розбіжностей між джерелами та впливу політичних факторів на формування джерельної бази.

3. Методологічні засади дослідження міграційних процесів в Україні у XXI столітті пройшли значну еволюцію – від традиційних демографічних підходів до комплексних міждисциплінарних методологій. Ключовими чинниками цієї трансформації стали геополітичні виклики 2014 та 2022 років, що кардинально змінили характер і масштаби міграційних процесів.

Сучасний етап розвитку методології характеризується інтеграцією цифрових технологій, міждисциплінарним підходом та врахуванням етичних аспектів досліджень вимушеної міграції. Українські науковці демонструють здатність до швидкої адаптації методологічного інструментарію відповідно до нових викликів.

4. Міграційні процеси з України від кінця XX століття до сьогодні пройшли кілька етапів розвитку. Від етнічної міграції 1990-х років через трудову міграцію початку XXI століття до сучасної вимушеної міграції внаслідок війни – кожен період мав свої специфічні риси та наслідки. Сучасний етап характеризується безпрецедентними масштабами міграції, що створює серйозні виклики для демографічної та економічної безпеки України. Водночас, міграційні процеси сприяли поглибленню інтеграції України з європейським простором та розвитку людського капіталу.

Ефективне управління міграційними процесами вимагає комплексного підходу, що включає вдосконалення правової бази, розвиток інституційної системи, активізацію міжнародного співробітництва та створення сприятливих умов для повернення мігрантів.

5. Аналіз економічних та соціальних чинників міграції в Україні свідчить про їх складну взаємодію та багатовимірний характер. Економічні чинники, включаючи диференціацію доходів, структурні проблеми ринку праці, обмежені підприємницькі можливості, створюють потужні стимули для міграції. Воєнний стан кардинально трансформував ці чинники, додавши нові виміри економічної мотивації. Соціальні чинники, що охоплюють демографічні процеси, освітні можливості, якість соціальної інфраструктури, соціальний захист, відіграють не менш важливу роль у формуванні міграційних потоків. Вони часто визначають довгострокові міграційні стратегії та впливають на рішення про постійне переселення.

Розуміння природи та механізмів дії економічних та соціальних чинників міграції є критично важливим для розробки ефективних стратегій управління міграційними процесами, особливо в контексті майбутнього відновлення та розвитку України.

6. Політичні та безпекові виклики сучасної міграції в Україні є результатом безпрецедентної за масштабами агресії Російської Федерації та потребують системного підходу до їх вирішення. Ефективна міграційна політика має базуватися на принципах поваги до прав людини, забезпечення національної безпеки та сприяння соціальній згуртованості.

Успіх у вирішенні міграційних викликів значною мірою залежить від координації зусиль державних органів, місцевого самоврядування, громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Досвід України в управлінні міграційною кризою може стати важливим вкладом у розвиток міжнародних стандартів захисту внутрішньо переміщених осіб.

7. Освітня і трудова міграція молоді в Україні є складним багатофакторним явищем, що потребує комплексного дослідження та системного підходу до вирішення. Військові дії значно загострили міграційні процеси, створивши нові виклики для збереження людського капіталу країни.

Основними чинниками міграції молоді залишаються економічні мотиви, пошук кращих можливостей для самореалізації та підвищення якості життя.

Регіональні особливості міграційних процесів відображають нерівномірність розвитку різних частин України та вплив історичних чинників.

Наслідки міграційних процесів для українського суспільства мають неоднозначний характер, включаючи як негативні (втрата людського капіталу, демографічні проблеми), так і позитивні (грошові перекази, набуття досвіду) аспекти.

8. Аналіз демографічних наслідків міграційних процесів в Україні засвідчує глибокі структурні трансформації у просторовому розподілі населення. Інтенсивна зовнішня трудова міграція в поєднанні з внутрішніми переміщеннями призводить до формування демографічних дисбалансів, які характеризуються одночасним зростанням урбанізації та прогресуючою депопуляцією периферійних територій. Концентрація міграційних потоків у великих обласних центрах посилює моноцентричну модель розселення, що загрожує життєздатності малих міст та сільських територій.

Регіональні диспропорції набувають критичного характеру внаслідок селективності міграційних процесів за віком, освітою та кваліфікацією. Війна радикально змінила міграційну конфігурацію, спричинивши масовий відтік населення з прифронтових територій, що створило новий демографічний ландшафт з довгостроковими наслідками. Депопуляція сільських територій досягла масштабів, за яких відбувається руйнування соціальної інфраструктури та втрачаються перспективи економічного відновлення, що вимагає розробки комплексної стратегії регіонального розвитку з інтеграцією міграційної компоненти.

9. Міграційні процеси виступають потужним каталізатором культурних трансформацій, які зачіпають усі виміри культурного життя як мігрантів, так і приймаючих спільнот. Культурна адаптація постає як двосторонній процес взаємної трансформації, що призводить до формування гібридних ідентичностей, які поєднують елементи української та приймаючої культур. Проблема втрати культурної ідентичності постає особливо гостро для

мігрантів другого покоління, водночас функціонування неформальних мереж та культурних центрів створюють механізми збереження традицій.

Внутрішня міграція в контексті війни спричинила специфічні форми культурних трансформацій, пов'язані з культурною травмою та необхідністю переосмислення практик у новому контексті. Масштабне переміщення населення між регіонами сприяє культурній гомогенізації українського суспільства та добровільній українізації переселенців зі Сходу. Загалом міграційні процеси демонструють складну динаміку між втратою, збереженням та трансформацією культурної ідентичності, що вимагає виваженої культурної політики держави.

10. Міграційні процеси створюють нові форми громадської активності та трансформують традиційні моделі політичної участі. Українські мігранти за кордоном виступають агентами трансферу демократичних цінностей та інституційних практик, що сприяє модернізації політичної культури суспільства. Внутрішня міграція стимулювала безпрецедентний розвиток волонтерського руху та громадських ініціатив, які формують нову культуру громадянської відповідальності та горизонтальної солідарності.

Переселенці з окупованих територій демонструють вищий рівень громадянської активності та переосмислення ставлення до держави. Масове переміщення населення змінило електоральний ландшафт України, водночас реалізація політичних прав переселенців стикається з практичними труднощами. Загалом міграційні процеси стимулювали розвиток громадянського активізму, що формує передумови для трансформації політичної культури від патерналізму до активного громадянства.

11. Повномасштабна війна призвела до виникнення специфічної колективної ідентичності «внутрішньо переміщеної особи», яка характеризується амбівалентністю між приналежністю до регіону походження та нового місця проживання. Формування нових локальних спільнот відбувається через компактне розселення переселенців та створення організацій, які функціонують як простори солідарності. Взаємодія між

переселенцями та місцевими громадами створює простір для формування гібридних локальних ідентичностей через взаємну культурну адаптацію.

Травматичний досвід війни стає основою для формування нової колективної пам'яті, а регіональна ідентичність переселенців зазнає трансформацій через підкреслення української ідентичності. Економічна інтеграція та участь у житті громад стають основою для трансформації локальної ідентичності, водночас процеси формування спільних ідентичностей стикаються з соціальною напругою. Війна створила унікальну ситуацію масштабного переформатування локальних ідентичностей та спільнот, наслідки якої матимуть довгостроковий вплив на соціальну структуру українського суспільства.

12. Удосконалення міграційної політики України в умовах євроінтеграції вимагає комплексного підходу, що охоплює нормативно-правове реформування, інституційну розбудову, впровадження європейських стандартів управління міграційними процесами та забезпечення дотримання прав мігрантів. Перспективні напрями включають гармонізацію законодавства, розвиток інтеграційних програм, вдосконалення механізмів регулювання трудової міграції, посилення протидії нелегальній міграції та цифрову трансформацію міграційних сервісів. Реалізація цих напрямів дозволить Україні наблизитися до європейських стандартів у сфері міграції та забезпечити ефективне управління міграційними викликами сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Піскун О.І. Трудова міграція з України: соціально-економічні наслідки. К.: Знання України, 2003. 287 с.
2. Піскун О.І. Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток України. К: НАН України, 2005. 165 с.
3. Євтух В.Б. Етнічність і етнічні процеси в Україні. К.: Фенікс, 2006. 288 с.
4. Позняк О.В. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні. Демографія та соціальна економіка. 2016. № 2 (27). С. 169-182.
5. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. К.: НІСД, 2018. 472 с.
6. Пирожков С.І. Демографічний розвиток України: тенденції, прогнози, політика. К.: ІД "Києво-Могилянська академія", 2017. 365 с.
7. Слобожан О.В. Вимушена міграція в Україні: виклики та перспективи. Український соціум. 2023. № 1(84). С. 45-58.
8. Садова У.Я. Міграція населення: теоретичні аспекти та практика регулювання. Львів: ІРД НАНУ, 2019. 248 с.
9. Пирожков С.І., Малиновська О.А. Зовнішні міграції в Україні: причини, наслідки, стратегії. К.: Стилос, 2020. 238 с.

10. Позняк О.В. Гендерні аспекти зовнішньої трудової міграції населення України. К.: ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. 185 с.
11. Кравців О.Я., Біль М.М. Регіональні особливості міграційних процесів в Україні. Львів: ІРД НАНУ, 2018. 156 с.
12. Садова У.Я., Каблій Н.А. Міграційний потенціал регіону: сутність, оцінка, регулювання. Львів: ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України", 2021. 167 с.
13. Смаль В.В. Соціокультурна адаптація українських мігрантів у країнах ЄС. Одеса: ОНУ, 2019. 192 с.
14. Антонюк Т.Г. Українська еміграція в контексті світових міграційних процесів. К.: Видавництво НБУВ, 2014. 267 с.
15. Трощинський В.П. Міжнародне міграційне право: теорія і практика. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2016. 348 с.
16. Малиновська О.А. Трудова міграція громадян України за кордон: виклики та шляхи реагування. Київ: НІСД, 2018. 120 с.
17. Пищуліна О. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії інтеграції. Київ: Центр Разумкова, 2016. 84 с.
18. Всеукраїнський перепис населення 2001 року. Державний комітет статистики України. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua>
19. Лібанова Е.М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. Демографія та соціальна економіка. 2018. № 2 (33). С. 11-26.
20. Migration and migrant population statistics. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/>
21. Міністерство соціальної політики України. Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.msp.gov.ua>
22. Красівський О. Міграційні процеси в Україні: загроза національній безпеці чи потенціал розвитку? Київ: ІПЕНД НАН України, 2020. 145 с.
23. Курило І. О. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи. Київ: ІЕП НАН України, 2019. 268 с.

- 24.Пищуліна О. В. Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення в Україні. Київ: Центр Разумкова, 2023. 78 с.
- 25.International Organization for Migration. Ukraine Response 2024. Mobility Tracking Report. Geneva: IOM, 2024. 45 p.
- 26.Державна міграційна служба України. Статистичні дані щодо надання статусу біженця та додаткового захисту. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani.html>
- 27.Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / за ред. О. В. Позняка. Київ : Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2019. – 476 с.
- 28.Державна служба статистики України. Демографічна та соціальна статистика / Населення та міграція. Київ : Держстат України, 2022. 156 с.
- 29.Піщуліна О. В. Трудова міграція в Україні: тенденції, виклики та шляхи регулювання. Демографія та соціальна економіка. 2020. № 2. С. 169-183.
- 30.Толсторогова А. А. Гендерні аспекти трудової міграції з України. Український соціум. 2021. № 1. С. 134-148.
- 31.Вимушена міграція в Україні: виклики та відповіді / за ред. О. А. Малиновської. Київ : НІСД, 2021. 312 с.
- 32.Кучма Л. В. Особливості сучасної міграції з України в умовах війни. Стратегічні пріоритети. 2023. № 2. С. 45-62.
- 33.Садова У. Я. Економічні наслідки міграції для України. Регіональна економіка. 2021. № 3. С. 78-89.
- 34.Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 482-р // Офіційний вісник України. 2017. № 60. Ст. 1837.
- 35.Концепція державної політики щодо українців закордонного проживання : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від

- 16 грудня 2020 року № 1580-р // Офіційний вісник України. 2021. № 1. Ст. 42.
36. План заходів щодо імплементації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2019 року № 602-р // Офіційний вісник України. 2019. № 69. Ст. 243.
37. Пищуліна О. М. Економічні чинники трудової міграції з України: регіональний аспект. Демографія та соціальна економіка. 2023. № 3. С. 45-62.
38. Кваша О. С. Вплив соціальної інфраструктури на міграційну поведінку населення. Регіональна економіка. 2023. № 2. С. 89-106.
39. Прибиткова І. М. Економічні та соціальні аспекти сучасної міграції: український контекст. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2023. № 3. С. 67-84.
40. Міграційні процеси в Україні: регіональний вимір / За ред. В. І. Приходько. К. : ІРД НАН України, 2023. 134 с.
41. Детермінанти міграційної поведінки українців: соціологічний аналіз / Інститут соціології НАН України. К., 2023. 98 с.
42. Пищуліна О. М. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. Київ: Центр Разумкова, 2023. 85 с.
43. Вимушена міграція і війна в Україні. Аналітичний центр CEDOS. 2022. URL: <https://cedos.org.ua/researches/>
44. Демографічна ситуація в Україні в умовах війни: виклики та перспективи / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2023. 200 с.
45. Фінансування програм підтримки внутрішньо переміщених осіб. Міністерство фінансів України. 2024. URL: <https://mof.gov.ua/>
46. Трудовий потенціал внутрішньо переміщених осіб / за ред. І. Л. Петрової. Київ: Інститут економіки НАН України, 2023. 155 с.

47. Малиновська О. А. Трудова міграція громадян України за кордон: виклики та шляхи реагування. Аналітична записка. Київ: НІСД, 2018. 24 с.
48. Національний банк України. Грошові перекази в Україну. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#2>
49. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. Демографія та соціальна економіка. 2018. № 2 (33). С. 11–26.
50. Позняк О. В. Внутрішня міграція в Україні: суспільно-географічні чинники та наслідки. Київ : НІСД, 2017. 142 с.
51. Садова У. Я. Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України. Львів : ІРД НАН України, 2019. 263 с.
52. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. Ст. 1.
53. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. Київ : НІСД, 2018. 472 с.
54. Когут І. В. Демографічні процеси в сільській місцевості України: регіональні особливості. Регіональна економіка. 2019. № 3. С. 45–54.
55. Звіт про діяльність Міністерства соціальної політики України у 2022 році. Київ : Мінсоцполітики, 2023. 156 с.
56. Толстова Н. В. Соціально-психологічні аспекти адаптації внутрішньо переміщених осіб. Київ : Інститут соціології НАН України, 2020. 218 с.
57. Макарова О. В. Людський розвиток в Україні: інноваційні виміри (колективна монографія). Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень, 2018. 340 с.
58. Стефаненко Т. П. Етнопсихологія діаспори: український контекст. Київ : Либідь, 2016. 295 с.
59. Балакірева О. М. Ціннісні орієнтації в українському суспільстві. Київ : ІС НАН України, 2019. 312 с.

- 60.Римаренко Ю. І. Національний розвиток України: проблеми і перспективи. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 445 с.
- 61.Шульга М. І. Соціокультурна трансформація українського суспільства. Київ : Інститут соціології НАН України, 2018. 380 с.
- 62.Бекешкіна І. Е. Українське суспільство у дзеркалі соціологічних опитувань. Київ : Заповіт, 2020. 298 с.
- 63.Пірен М. І. Конфліктологія. Київ : МАУП, 2017. 360 с.
- 64.Веремчук О. І. Соціальна інтеграція внутрішньо переміщених осіб в Україні. Соціологічні студії. 2018. № 1 (12). С. 32–41.
- 65.Моїсєєв О. М. Мовна ситуація в Україні: стан та перспективи. Мовознавство. 2019. № 4. С. 67–79.
- 66.Марценюк Т. В. Гендер і міграція: особливості інтеграції в приймаючому суспільстві. Соціологічні дослідження. 2020. № 2. С. 54–67.
- 67.Рябов С. О. Громадянське суспільство та демократія в Україні: виклики сучасності. Київ : Логос, 2019. 324 с.
- 68.Колодій А. А. Громадянське суспільство в Україні: політико-правові механізми формування. Чернівці : Технодрук, 2018. 412 с.
- 69.Фісун О. І. Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні. Агора. 2016. Вип. 17. С. 7–12.
- 70.Хома Н. В. Політична ідентичність у контексті внутрішньої міграції. Науковий вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія філософсько-політологічні студії. 2019. Вип. 25. С. 189–196.
- 71.Бекешкіна І. В., Корнієвський О. О. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху. Київ : Фонд Демократичні ініціативи, 2016. 95 с.
- 72.Магда Є. В. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ : КІСД, 2017. 268 с.

73. Толстов С. В. Українська діаспора: особливості політичної мобілізації в умовах війни. Політичне життя. 2020. № 3. С. 78–86.
74. Марценюк Т. О. Волонтерський рух в Україні: соціологічний аналіз. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2019. № 1. С. 103–118.
75. Сімонова О. В. Колективна ідентичність внутрішньо переміщених осіб: дискурсивне конструювання. Грані. 2017. Т. 20. № 6. С. 72–79.
76. Сорокіна Ю. М. Просторові практики переселенців у контексті війни. Український соціум. 2018. № 4 (67). С. 45–58.
77. Серода В. С. Ідентичність та простір: локальна належність внутрішньо переміщених осіб. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2020. № 2. С. 67–82.
78. Панченко Н. В. Локальні спільноти та внутрішньо переміщені особи: моделі взаємодії. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2019. Вип. 6 (20). С. 234–248.
79. Корнієвський О. О. Громадські організації внутрішньо переміщених осіб як агенти соціальних змін. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2018. Вип. 3–4. С. 156–173.
80. Кісельова І. Г. Колективна пам'ять та травма війни: досвід внутрішньо переміщених осіб. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2019. № 3 (42). С. 23–31.
81. Висоцька О. В. Регіональна ідентичність переселенців з Донбасу: трансформації в умовах війни. Схід. 2018. № 2 (154). С. 51–57.
82. Шульга Н. М. Соціальна інтеграція внутрішньо переміщених осіб: економічні та соціокультурні виміри. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 256 с.
83. Ковбасюк Т. С. Освітня інтеграція дітей внутрішньо переміщених осіб: проблеми та перспективи. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2019. № 5 (89). С. 178–189.

84. Балакірєва О. М., Дмитрук Д. А., Серєда Ю. В. Внутрішньо переміщені особи та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції. Київ : НаУКМА, 2016. 140 с.
85. Балабанова Є. В. Стратегії адаптації внутрішньо переміщених осіб: соціологічний вимір. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2020. Вип. 44. С. 92–101.
86. Лібанова Е. М. Зовнішня трудова міграція українців: масштаби, причини, наслідки. Демографія та соціальна економіка. 2018. № 2 (33). С. 11–26.
87. Позняк О. В. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні. Демографія та соціальна економіка. 2016. № 2 (27). С. 169–182.
88. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії інтеграції іммігрантів та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, в українське суспільство на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2019 р. № 1478-р. Урядовий кур'єр. 2019. № 248.
89. Гнатюк Т. О. Трудова міграція в Україні: соціальний та економічний аспекти. Економіка та держава. 2019. № 5. С. 73–77.
90. Марков І. А. Візова політика України в контексті європейської інтеграції. Стратегічні пріоритети. 2017. № 1 (42). С. 95–101.
91. Історична наука у ХХІ столітті: виклики та перспективи: Матеріали ІІ всеукраїнської наукової конференції, присвячена пам'яті Володимира Брославського. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025.